

Erasmuksen Cullainen Kiria — kappale 1600-luvun käännösuomea¹

Vanhuudenpäivinä hollantilainen humanisti Erasmus Rotterdamilainen julkaisi kirjansa *Libellus Aureus, de civilitate morum puerilium* (1530). Johdannosta käy ilmi, että burgundilaisen ruhtinassuvun nuorelle Henrik-prinsille omistettu kirjanen oli samalla kiitollisuudenosoitus koko suvulle. Erasmus oli ollut vuosikymmeniä läheisessä yhteydessä ruhtinassukuun mm. kotiopettajana ja laatinut jo aiemmin opettavaisia teoksia Henrikin isälle Aadolfille ja vanhemmalle veljelle Maximilianille. Henrikin käytösoppaasta tuli aikansa bestselleri, joka käännettiin useille kielille ja josta otettiin jatkuvasti uusia painoksia. Olihan kirjanen tarkoitettu myös muille (aatelis)nuorukaisille, kuten Erasmus mainitsee epilogissaan (s. 184): *Tämän Lahian – – olen minä tahtonut coco Poicain joucolle sinun cauttas lahioita –*

Originalitekstiä luettiin kouluissa latinan tunneilla, ja mm. Ruotsin koulujärjestys (1611) suositti Erasmuksen kirjasta Ciceron ja Terentiuksen rinnalle oheislukemistoksi (Winter 1961: 49; vrt. Kuusi 1989: 463). Oppikirjoistaan tunnettu Helmer Winter, joka toimitti v. 1961 *Libellus Aureuksen* suomennoksesta tuhannen kappaleen uusintapainoksen, antaa kirjan lopussa tietoja teoksen käännös- ja painantavaiheista (mts. 47–51; ks. myös Kuusi 1989: 463). *Libellus Aureuksen* ruotsinsi teologi Jonas Hambreus örebroalaisen Rålambin koulun aatelisnuorukaisten käytösoppaaksi ja latinan harjoituskirjaksi. Latinaisen ja ruotsalaisen rinnakkaistekstin sisältävä *Gyldenre book* painettiin ensi kerran 1620 (Winter 1961: 49).

Libellus Aureuksen suomennokset

Kauan luultiin, että Erasmuksen käytösoppaan ensimmäinen suomennos oli Turun Akatemian kirjanpainajan Petrus Hansonin käsialaa; tämä olisi painanut tekstin piispa Gezelius vanhemman toimesta 1665. Tällaisesta painoksesta ei ole kuitenkaan löytynyt yhtään

¹ Tämän kirjoituksen karsittu versio ilmestyi vuoden 1995 Kielitieteen päivien konferenssijulkaisussa (Forsman Svensson 1995).

kappaletta. Myös Pippingin bibliografia (1856–57) pitää kyseistä suomennosta epävarmana mm. siitä syystä, että eri lähteissä mainitun 1665-vuoden painoksen sivumäärä on sama kuin Erasmusuksen alkuperäisen tekstin (kolme painoarkkia eli 48 sivua). Ilmeisesti kyseisessä painoksessa olikin vain latinainen versio. Muutamaa vuotta myöhemmin (1670) ilmestyi nelikielinen laitos (”cum idiomate Svecico, Germanico et Finnonico, in usum scholarum et poedagogiorum”), jossa ruotsin- ja saksankielisten tekstien jäljessä oli myös suomenkielinen versio *Cullainen Kiria, Nuorucaisten Tapain sijwollisudest*. On päätelty, että tämä olikin Erasmusuksen kirjan ensimmäinen suomennos.

Kyseinen vuoden 1670 julkaisu on 184-sivuinen editio, jonka piispa Gezelius vanhempi painatti kouluja varten omassa kirjapainossaan. Kirjapainon Gezelius oli perustanut Turkuun 1669, ja sen johdossa oli Johan Winter (Kaivola 1988: 15). Helmer Winter (1961) mainitsee historiikissaan, että kirjasta otettiin 1693 uusi painos Gezelius nuoremman kustannuksella; 1872 julkaistiin Örebrossa lyhennetty uusintapainos, ja 1960 Tukholman Bokvännerna-yhdistys kustansi erillisen ruotsinkielisen painoksen (ks. Bokvännens miniatyrserie). Seuraavana vuonna (1961) kirjan suomalaisesta tekstistä toimitettiin kaksi erillistä tuhannen kappaleen painosta, Lions Club Meilahden ja Helmer Winterin. Suomennoksesta oli aikojen kuluessa julkaistu katkelmia eri teoksissa sekä lehdistössä, ja näissä oli pohjana Johan Winterin nelikielisen edition suomalainen teksti.

Vuoden 1670 editio suomennoksineen noteerataan Pippingin (1856–57) ja Collijnin (1942–44, 1946) bibliografioissa (Pipping huomauttaa julkaisun sivulla 145 olevasta suomenkielisestä otsikosta). Koko julkaisussa on yksitoista puolioktaavon kokoista painoarkkia (= 184 sivua): latinainen teksti (s. 1–48), ruotsinno (s. 49–92), saksannos (s. 93–144) ja suomennos (s. 145–184). Latinainen teksti on kursivoitua antiikvaa, käännökset fraktuuraa. Kirjan sisältö jakautuu johdannon, dedikaation ja päätösluvun lisäksi kolmeen osaan. Näistä ensimmäinen käsittelee ruumista (ensimmäinen luku kasvoja, toinen päätä, kolmas muita ruumiinjäseniä), toinen vaatetusta ja kolmas tapoja (tähän osaan sisältyvien viiden luvun aiheina ovat käytös kirkossa ja juhlissa, yleinen seurustelu, leikki ja käytös makuuhuoneessa). Libellus Aureuksen nelikielisessä editiossa ei mainita kääntäjiä.

Tekstin suomentajaa pidettiin tuntemattomana ainakin siihen asti, kun Virittäjä v. 1989 julkaisi Matti Kuusen artikkelin ”Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus?”. Artikkelissaan Kuusi pohtii, onko käännöstyöhön ehkä osallistunut useampi kuin yksi henkilö. Hän pitää mahdollisena jopa ”palapelisuomennosta”, työryhmää tai peräti latinakoululaisia kääntäjinä. Hän on kiinnittänyt huomiota suomennoksen kielenparren kahtalaisuuteen: ortografia horjuu ja tekstissä esiintyy eri alueiden murrepiirteitä, mukana on

toisaalta sujuvia fennismejä, toisaalta kömpelöitä käännöskukkasia. Kuusi haki — kuten luonnollista onkin — suomentajaa piispa Gezeliuksen lähipiiristä. Hän pohdiskeli lähinnä Henrik Florinusta ja Tammelan kirkkoherraa Gabriel Tammelinusta ja päätyi jälkimmäisen kannalle. Tammelinusta olisi käännöstyössä kuitenkin avustanut ainakin yksi pohjoisempaa satakuntalais-hämäläistä kielenpartta edustava henkilö.

Oma kiinnostukseni suomennokseen heräsi ennen kuin tutustuin Kuusen kirjoitukseen, ja olin tällöin paikantanut suomentajan jonnekin Pohjanmaan ja Satakunnan rajoille. Olin Kuusen tavoin pohtinut mahdollisina suomentajina sekä Henrik Florinusta että Gabriel Tammelinustaja ja eräitä muita aikalaisia, jopa Tammelinuksen isää Laurentius Petriä, joka kuoli 1671 ja olisi niin ollen ehtinyt olla mukana asiantuntijana.

Vuoden 1670 Cullainen Kiria

Cullainen Kiria (= CK) oli ensimmäisiä niistä noin sadasta teoksesta, jotka piispa Gezelius painatti kirjapainossaan. Valtaosa oli CK:n tavoin oppikirjoja, alkeista yliopisto-opintoihin (Kaivola 1988: 15). Samasta kirjapainosta tuli julkisuuteen mm. Laurentius Petrin, Gabriel Tammelinuksen, Kristian Procopaeuksen, Nikolaus Hammarin ja Henrik Florinuksen tuotteita samoin kuin suuri joukko asetusten suomennoksia. Kääntäjän henkilöys olisi tuskin jäänyt salaan sadoiksi vuosiksi, jos hän olisi ollut joku näistä tai muukin omaa tekstiä jälkeensä jättänyt. Toisaalta kääntäjän ei tarvinnut olla kirkon piiristä, sillä Erasmusuksen teksti on aihepiiriltään maallinen. Kun Gezelius halusi tämän jo puoli vuosisataa aiemmin ruotsinnetun kirjasen koulujen käyttöön myös suomeksi, tehtävään valittiin luonnollisesti hyvästä kielitaidostaan tunnettu henkilö. Valitsihan Gezelius vuoden 1685 "sotaraamattua" toimittamaan suomen taitajana tunnetun Henrik Florinuksen (tarkemmin Rapola 1967: 96). Kielitaidoltaan kiitettäviä aikalaisia ovat ennen kaikkea Laurentius Petri, hänen poikansa Gabriel Tammelinus ja hänen vävynsä Henrik Florinus, jotka ovat kaikki jättäneet jälkeensä runsaasti suomenkielistä tekstiä.

Suomennosta lienee pidetty onnistuneena, koska sitä käytettiin Suomen kouluissa. Vanhaan kirjasuomeen perehtyneen lukuvaikutelmaksi jää, että CK:n teksti eroaa aikansa muusta proosasta – onhan aihekin erilainen ja vaatii muunlaisia ilmaisukeinoja. Suomentajalla (tai suomentajilla) lienee ollut samantapaisia ongelmia kuin pioneeri Agricolalla aikoinaan: toisaalta huvittavan, toisaalta hyödyllisen alkutekstin kääntämiseen tarvittiin sekä

ilmaisukykyistä arkisanastoa että puheessa ja sen ajan kirjasuomessakin harvinaisten rakenteiden runsasta käyttöä. Esimerkkeinä arkisanastosta ovat vaikkapa substantiivit *ihmisen jälki, juoppolalli, likasormi, oksennus, peräpuolet, räkä* (~ *rään riettaus ~ siera[i]nten saastaisuus*), *saivar, salainen huone, suun kuola, täi, vatsan puhallus, vatsan riettaus* sekä verbit *antaa suuta, haljeta (eli revetä) naurusta, helottaa, hiestää hampaita (omalla vedellä), karistaa kurkkuaan, kuorsata, kurkistella, kynsiä päätä, niistää, priskoittaa (eli sylkeä), ryöätä 'röyhtäistä', syljeskellä, särpää sylkeä, viheltää, viivyttää vettänsä, viruttaa suunsa, ylenantaa*. Moni ilmauksista esiintyy mm. Laurentius Petrin saarnoissa, mutta CK vilisee myös ensiesiintymiä (ks. Kuusi 1989: 458).

Suomennos on kömpelyyksistään huolimatta idiomaattista, sanastoltaan ja rakenteiltaan rikasta kieltä, ja moni käännökseen kohta on saanut omaperäisen ratkaisun. Vertailu osoittaa suomentajan pitäneen silmällä niin latinaista kuin ruotsalaista tekstiä, ja joissakin paikoin esikuvana on ollut saksa (myös Kuusi 1989: 459–460). Pelkästään ruotsalaiseen tekstiin pohjautuva väärinkäsitys osoittaa seuratun ruotsinnosta, kun taas tällaisen virheen välttäminen tai alkutekstin mukainen käänнос osoittaa malliksi latinan. Latina luontuu hyvin suomennoksen pohjaksi mm. ei-finiittisiä rakenteita suosivan tyylinä vuoksi; ruotsissa vastaavia rakenteita on harvassa. Tätä latinan ja suomen yhtäläisyyttä kääntäjä on hyödyntänyt taitavasti, kuten tuonnempana ilmenee. Toisaalta hän ei ole seurannut latinaa orjallisesti, vaan on osannut tuottaa idiomaattisen (nominaali)rakenteen vailla lähdetekstin tukea. Jos pohjatekstinä olisi ollut pelkästään ruotsalainen versio, suomennokseen olisi 1600-luvun käännostekniikan vuoksi tullut mm. runsaammin sivulauseita. Seuraavassa joitakin näytteitä siitä, että mallina on ollut yleensä latina, mutta joskus kyseessä on suomentajan omaperäinen valinta.

s. 154 joidenga syiden tähden *Clitipho, josta Terentius puhu*, on palvelialdansa nuhudeldu, ruots. medh hwilket nampn [Raakling] *Clitipho hoos Terentium aff sin Tienare Betecknat warder*; lat. quibus nominibus a servo notatur *Terentianus Clitipho* (oma valinta)

s 157 *Istujan Polwet olcon coosa, seisojan Jalat, eli tosin wähän eroitettut*; ruots. *När en sitter, tå skole knän wara tilsamman håldne, och när en står, skal han hålla fötterna lijtet ifrå hwar annan*; lat. **Sedenti** coëant genua, **stanti** pedes, aut certè modicè diducantur (< — latina)²

² Latinaisen tekstin sijat ovat datiiveja, suomennoksen genetiivejä. Muistettakoon, että vanhassa kirjasuomessa ns. datiivigenetiivi (esim. *Jumalan* 'Jumalalle' *kiitos*) oli vielä elinvoimainen ilmaisukeino.

s 164 *Luule itzes huckan Kirckon mennexi*; ruots. *Hålt thet therföre, et tu fåfångt til Kyrkian gången äst*; lat. *Existima te frustra templum adisse* (<— latina)

s 167 Sekä Wijnä sekä Olut eij wåhemmin kuin Winacan juowuttawainen – – hywät tawat turmele; ruots. Så wål Wijn, som Öl, hwilket intet mindre än Wijn en drucken giör; lat. Tum Vinum, tum cerevisia nihilo minus, quam vinum *inebrians* (<— latina)

s. 172 pureskelcon ne yhdessä wåhån aica, ennen kuin hän ne [lihan ja leivån] alas watzansa fyörä; ruots. och thet wål tugga, för än thet i Magan nedkommer; lat. simul aliquamdiu mandat, priusquam *trajiciat* in stomachum (<— latina)

s. 173 Muiden puheita cuulllella, *pitä se suuttumus menetettämån*, jos eij saa tila puhua; ruots. At märckia effter andras Taal, skal man sigh intet wånia, och om man ey eliest kan få Lågenheet at tala, må man tyst wara; lat. Auscultandis aliorum sermonibus *fallendum est hoc taedii*, si non datur opportunitas loquendi (<— latina)

s. 175 Juomisesa *pitää olemaan* [Sic] wapaus; ruots. Lustigheet pryder Gästbudet; lat. *Decet computationem libertas* (oma valinta)

s. 177 Nijn myös Pawalin cautta, joca Papeille cahdenkertaisen cunnian *tehtä neuwo*; ruots. som befaller at man Lärarena dubbel Ähra bewijsa skal; lat. qui presbyteris duplicatum honorem *praecipit exhibere* (<— latina)

Käsittelen CK:n ortografiaa, äänne- ja muoto-oppia sekä eräitä syntaksin ja sanaston seikkoja, joita voi pitää tyylin indikaattoreina. Tarkastelen CK:ta oman aikansa kirjallisten tuotteiden edustajana ja vertailen sen kielenpiirteitä 1600-luvun kirjallisuudessa esiintyviin. Voidakseni ottaa kantaa Gabriel Tammelinuksen mahdolliseen suomentajuuteen olen vertailun vuoksi tarkastanut hänen *Pyhät Tutkimuxet* –käännöksestään (1688) kahta normaalisaarnaa vastaavan tekstikatkelman (n. 11 900 sanetta). Pohdin kirjoituksessani mm. seuraavia seikkoja:

- Onko CK:n kielenparsi ajalle tyypillistä vai poikkeako jokin piirre olennaisesti 1600-luvun kirjasuomen normeista?
- Noudattaako CK synteettisten rakenteiden viljelyssä 1600-luvun normaalikäytäntöä vai onko tällaisia rakenteita enemmän tai vähemmän kuin muissa teksteissä keskimäärin?
- Millainen suomen taitaja on kyseessä ja keihin aikalaisiin hänet voi kielitaidoltaan rinnastaa?
- Paljastuuko suomentajan (suomentajien) murretausta sanastosta tai muista kielenpiirteistä?

- Jos CK on (pää)suomentajan ainoa säilynyt kirjallinen tuote, voiko tekijää paikantaa muulla tavoin?

Ortografia

CK:n ortografia noudattaa yleensä aikansa normistoa: vallalla on vuoden 1642 Raamatun vakiinnuttama systeemi, joskin määrätapauksissa systeemi horjuu. Horjuntaa on etenkin pitkien äänteiden sekä *ts*-yhtymän merkinnässä. Konsonanteissa horjunta on satunnaista, esimerkiksi *me* – – *oppimme* (= *opimme*), *coconwedetyin* (= mon. 2. genetiivi: *kokoonvedettyin*), *erehtty* (= yks. 3. persoona: *erehtyy*), *lahioita*, *oppeta* (= 1. infinitiivi: *lahjoittaa*, *opettaa*). Saman ajan saarnakirjallisuudesta löytyy vastaavanlaisia tapauksia.

Ensi tavun pitkän vokaalin merkitseminen yhdellä kirjaimella on 1600-luvun teksteissä jo poikkeuksellista, joskin eräät yksittäistapaukset toistuvat sitkeästi jopa seuraavan vuosisadan ajan (Rapola 1965: 71–72). CK:ssa ensi tavun pitkä vokaali on yleensä merkitty pitkäksi, mutta yksikirjaimisuuskaan ei ole harvinaista: *harald* [haaralt(a)], *Hulden* [huulten], *hälywäisi* [häällyväisii], *malata*, *mutamat*, *pytä* (1. inf.), *Rumit* [ruumiit], *rypäten*, *surembi*, [ei] *wadi*, *Watettens*, *Änen*, *Ändäns* [ääntäns]. Moni mainituista muodoista on toisaalla tekstissä merkitty oikeaoppisesti. Näytteinä horjuvuudesta ilmaus *Rumin Ruumis* (s. 159) sekä lähilauseissa esiintyvät *vaate*-sanat: *Waateen Tarwet*, *Waateen parsi*, *lyhy Watet*, *Waate Parren*, *Lijna Waatet* (mon. nom.), *Leicata ricki Waateensa* (s. 160).

Pääpainottoman tavun pitkän vokaalin merkinnässä kaksikirjaimisuus on puolestaan poikkeuksellista 1600-luvun raamatunsuomennoksissa; kahdella vokaalilla on merkitty yleensä vain illatiivimuodot ja eräät yksittäistapaukset, kuten ominaisuudennimet (Rapola 1965: 73). Sama pätee paljolti CK:hon: nominien illatiivi on normaalisti modernin ortografian mukainen (*Nimeen*, *pyhään*, *Wircaan*, *Kirjallisijn*, *Watteisijis*, *Cunniaan*, *käwellyxijn*, *yhteen*, *irtaimen*, *sisuun*), kun taas muiden muotojen kaksikirjaimiset tapaukset ovat pikemmin poikkeus kuin sääntö: (partit.) *Ikää*, *pyhää*, *Hengee*, *wähää*, *Kyntilää*; (1. inf.) *hiestää*, *jacaa*, *nauraa*, *paljastaa*, *pudistaa*, *pästää*, *wetää*; (muuta) *Hambaat*, *reepen*, *tarpeesta*.

Nykyisen *ts*:n yleisimmät ortografiset edeltäjät *tz* ja *dz* kamppailivat suosiosta koko 1600-luvun. Vaikka *dz* pääsi voitolle ja oli ensimmäisessä suomenkielisessä Raamatussa sääntönä, samakin kirjoittaja saattoi käyttää milloin toista, milloin toista merkintätapaa (näin mm. Laurentius Petri ja Anders Pacchalenius). Sitä vastoin Henrik Florinuksen toimittama

toinen raamatunpainos eli ns. sotaraamattu (1685) palautti valta-asemaan *tz:n*. CK:n suomentamisen aikoihin käytössä oli siis kumpikin merkitsemistapa, joskin *tz:n* suosio oli kasvussa (esim. Jacob Flachsenius ja asetusten suomennokset). Tämä näkyy myös CK:sta: kolme neljänestä on merkitty *tz*:lla ja neljännes *dz*:lla. Tekstissä on joukko sanoja, joista esiintyy vain *tz*:llinen asu (*kiucuitzewaisten, Weitz, paitzi, taritze, hillitzemän, aterioitze, leikitze, hawaitze, rawitzemiseta*), *hallidzis* esiintyy yksinomaan *dz*:llisena. Muissa tapauksissa asu vaihtelee: *itzes — idzes* jne., *catzella — Cadzella, wirhitzewät — wirhidze, Otza — odza, cutzutan — cudzutan, Watzan — wadzas, ylitze — ylidze, wahingoitze — wahingoidze*.

Näyttää siltä, että *tz* ja *dz* vaihtelevat tekstissä usein jaksoittain, toisin sanoen muutamalla sivulla peräkkäin *tz*, sitten *dz*. Kolmesti *dz* ilmaantuu mukaan vain yhdellä sivulla, kahdesti sitä on viljelty neljällä peräkkäisellä. Matti Kuusi spekuloi artikkelissaan (1989: 461), onko moinen vaihtelu pantava eri kirjurien ja latojien vai ehken jonkun arvovaltaisen konservatiivin ohjeiden tilille. Mainittakoon, että Tammelinuksen suomennoksen (1688) dedikaatiossa on neljä *dz*-tapausta (*idze* kahdesti, *idzestäns, edzimän*), muussa tekstissä säännöllisesti *tz*. Kyseinen suomennos painettiin vasta v. 1688, mutta se oli valmiina jo 1680.

Äänneopin seikkoja

CK:n äänneopilliset piirteet ovat valtaosin ensimmäisen Raamatun luoman käytännön mukaisia ja siis samoja kuin ajan muissa teksteissä. Käsittelenkin vain niitä seikkoja, joissa CK eroaa yleiskäytännöstä joko niin, että kyseistä piirrettä on normaalia enemmän tai vähemmän tai että kyseessä on vain CK:lle ominainen piirre. Tarkasteltavat tapaukset ovat seuraavat:

1. *k:n* heikkoasteiset vastineet
2. Sanansisäiset puolivokaalit *h* ja *v*
3. Sananloppuinen *t*
4. Vokaaliyhtymät *OA* ja *eA* ja niiden variantit
5. Kolmannen persoonan omistusliitteen loppuvokaali
6. Loppuheitto ja eräät muut äänneseikat.

1. *k : j*

CK:ssa *k*:n astevaihtelun 1600-luvulle tyypillisiä heikkoasteisia asuja ovat toisaalta katotapaukset *paeta, luen, jaan, väen*, toisaalta *j*-tapaukset *pojaksi, veljen, näljän, peljätä*. Katoedustus on vallitsevin illabiaalisten vokaalien välissä sekä likvidan ja *h*:n jäljessä *a*:n ja *i*:n seuratessa. Jos seuraava vokaali on *e* tai *ä*, heikkona parikkina on *j* (*veljen, näljän*). Labiaalivokaalin yhteydessä heikkona vastineena on etupäässä *v*: *pelvolla, jalvoilla, sovaista*. Yleiskäytännöstä on tosin poikkeuksia. Tyypillinen vanhan kirjasuomen (ortografinen) ilmiö on *k*:n heikon vastineen merkitseminen *g*:llä labiaalivokaalin edellä sekä kahden samanlaisen vokaalin välissä (*lugun, sugun, tygö* jne.). Merkintätapa ei välttämättä kuvasta ääntämystä. CK:n suomentaja on useassa suhteessa omaa aikaansa "modernimpi". Ensinnäkin *g*-tapaukset puuttuvat kokonaan, poikkeuksena lekseemi *tygö* (*tygö lukeminen* s. 175), jonka Rapola (1965: 115, 117) mainitsee pitäneen puoliaan vielä 1700-luvulla. Tilalla on kato: *raan* (: *raaka*), *rään* (: *räkä*), *taamma* (: *taka-*), *luun* (: *luku*), *suusta* (: *suku*). Kahden *u*:n tai *y*:n välistä katoedustusta on Rapolan (1966: 53) mukaan mm. Turun ja Rauman välisissä lounaismurteissa, Loimaalla ja Urjalassa sekä eräissä muissa. Useissa sanaryhmissä CK:n astevaihtelu on nykykielen mukainen (kato tai *j*): *jalat, jalalla, jaloillansa, luetaan, tuetaan, perata*; *Järien* (: *järki*), *kärjellä, syljen*, [ei] *sylieskele*.

Toisaalta valtavirrasta eroava *j*-edustus on CK:n astevaihtelusuhteiden silmiinpistävimpiä seikkoja, joskin moni esiintymä on saman toistoa: *lujetaan, ei lujeta, lujetut, lujettaman, pajetcon, pyhielijna* (useita kertoja), *pyhijt* [pyhjit]. Samantyyppisiä asuja löytyy mm. Abr. Kollaniuksella (kotoisin Karkusta) ja Anders Pacchaleniukselta (kotoisin Satakunnasta, toimipaikkana myös Pohjanmaa) sekä jonkin verran hämäläiseltä Abr. Ikalensiksella, siis ylimalkaan satakuntalais-hämäläisen alueen kirjoittajilla. Omalla vuosisadallamme *j*-edustus on yleinen varsinaisissa hämäläismurteissa sekä pohjalaismurteissa (Rapola 1966: 55–59). Hämeen sekä Etelä-Pohjanmaan murteista tapaa nykyään myös sellaisia CK:ssa esiintyviä tapauksia kuin *vijallinen, siljoitella*.

Mainittujen edustusten lisäksi CK:ssa on jokunen lounais- ja yleensä länsimurteisiin perustuva *v*-tapaus. Nykyään tätä edustusta on etenkin Lounais-Suomessa, Ala-Satakunnassa ja Pohjanmaalla (Rapola 1966: 74–75): *jalwoilla, jalwoillans, aiwottu, sowaistu*. CK:ssa on yksi *jalaan*-tapaus (s. 158 *oikian Jalaan*), joka voisi olla myös painovirhe. Mainitunlaista edustusta tapaa 1600-luvulla enemmän vain Ikalensikselta, ja nykyään sen aluetta ovat eteläpohjalaiset sekä hämäläis- ja lounaishämäläiset siirtymämurteet.

CK:lle on ylipäänsä ominaista tiettyjen sanaryhmien äänneopillinen horjuvuus, etenkin tapaukset *jaloilla ~ jalvoilla* (*jalaan*) sekä *lujetaan ~ luetaan*. Kääntäjä näyttäisi kuitenkin *k*:n

astevaihtelun pohjalta ankkuroituvan hämäläisvaikutteisiin murteisiin, joihin on sekoittunut lounaissuomalaista käytäntöä (vrt. myös Kuusi 1989: 461). Vertailukelpoisen aikalaisen Gabriel Tammelinuksen astevaihtelusysteemi noudattaa selvästi ajan "normia", kuten seuraavat erityyppiset sanamuodot osoittavat: (kato:) *jaat* (: *jakaa*), *coon* (: *koko*), *raot*, *paot*, *Wiat*, *tuhaxi*; *paeta*, *teette*; (j:) *suljetut*, *järjelläm*, *härjän*, *märjäst*, *peljättävät*, *ei peljänyt*, *hyljäwät*; (v:) *pelwolla*, *rohwise*, *sowaistan*, *wirwotan*; (g:) *Lugun*, *Pugun*, *corgottanut*, *Suguista*, *welgollisuus*, *ilman pelgota*, *magun*, *tegot*, *wirgotta* (1. inf.).

2. Sanansisäiset *h* ja *v*

Pääpainottoman tavun vokaalin jälkeinen tavua aloittava *h* on nykyään säilynyt vain osassa pohjalaismurteita sekä Kymijoen ympäristössä, mutta 1600-luvulla hämäläismurteet näyttävät olleen yleisesti tällä kannalla (Rapola 1965: 195–196). Niinpä satakuntalais-hämäläiset Abr. Ikalensis, Abr. Kollanius ja Anders Pacchalenius käyttävät *rakkahan*, *loppuhun* -tyyppisiä asuja. (Vrt. Vhael³ 1733: 23, 32–34.) Tällaisia asuja CK:ssa on vain satunnaisesti, ja yleensä samasta sanasta esiintyy myös *h*:ton versio: *Wijsahilda* (*wijsalle*, *Wijsat*), *mutamihin* (vrt. *irtaimeen*, *andamiseen*, *wieraisijn*). Lounaismurteiden metateesimuodoista on samoin pari esimerkkiä (*murhetta*, *walhet*, *walhetteliain*), sitä vastoin odotettavan *erhetty*-asun vastineena *erehtty* [erehtyy] (s. 184). Horjuntaa on aikalaisillakin, sillä Anders Pacchalenius kirjoittaa toisaalta *murhetit*, *unhotta*, toisaalta *murehtiwan*, *walehtellan*. Gabriel Tammelinus puolestaan noudattaa tässä suhteessa lounaissuomalaista käytäntöä: *erhetyxet*, *Erhetyxiäm*, *murhellinen*, *Murhen*, *murhedit* (useita kertoja), *unhottaa* (1. inf.), *unhodat*, *unhoda* (imper.), *unhotti*, *unhottanut*, *unhotetuxi*, *Walhetteliax*. Lisäksi hänellä on lounaismurteille tyypillisiä *kiirutan*, *levättää* -tapauksia (*ht* > *tt*), joita ei esiinny CK:ssa. Vrt. pohjalaisen Vhaelin (1733: 74) esimerkistöä: *ahnehdin*, *armahdan*, *murehdin*, *murhe*, *parahdan*, *purjehdin*.

Mainitsen tässä yhteydessä myös CK:ssa esiintyvän *käi*-vartalon (alkuperäinen vartalo olisi ollut **kävi*-). CK:sta tapaa seuraavat *käi*-muodot (sulkeissa *käy*-vartaloiset rinnakkaistapaukset): s. 151 *Wäen läpikäiwille*, s. 153 *ympärins käiwällä kiehellä* (s. 168 *Edeskäywälle*, s. 172 *uloskäywällä*), s. 159 *horjuminen käimises* (s. 176 *Cansa Käymisest*). Johdokset *käymys*, *käytös* ja *käyttäminen* esiintyvät vain *y*:llisinä. Rapola (1965: 227) mainitsee vastaavanlaisia vokaalivartaloita Maskun Hemmingiltä, Erik Sorolaiselta ja Henrik Florinukselta, ja itse olen tavannut sellaisia Kristian Procopaeukselta (indik. presens *edelkäiwät*) sekä Nicolaus Hammarilta (*edelkäiwäises*, *canssakäimises*). Käyttäjät edustavat

³ Vhaelin mukaan *kalaan*-typpinen illatiivi esiintyy turkulaisessa puheessa, *h*:llinen *kalahan* taas muissa murteissa (mts. 23).

suhteellisen rajallista lounaismurteiden aluetta, jossa on käytössä myös *kävei*-tyyppinen imperfekti. Nykymurteista *käi*-vartalon tuntevat mm. eräät uusmaalaiset (Etelä-Hämeen) murteet. Gabriel Tammelinuksen tekstistä en ole tavannut *käi*-vartaloa.

3. Sananloppuinen *t*

Nykyisten eteläpohjalaismurteiden muotoja, joissa historiallisen loppu-*k*:n tai -*h*:n tilalla on *t* (esim. *estet* 'este'), löytyy myös 1600-luvun teksteistä. Koska kyseisiä asuja esiintyy pohjalaiskirjoittajien ohella Satakuntaa, Varsinais-Suomea ja Hämettä edustavien teksteissä (Laurentius Petri, Abr. Kollanius, satunnaisesti muutkin), Rapola (1966: 311–312) pitää todennäköisenä, että ilmiö on 1600-luvulla ollut levinneenä yhtenäiselle läntiselle alueelle Satakunnasta kaikkiin pohjalaismurteisiin. CK:sta olen poiminut tapaukset *tarwet* (kaksi esiintymää), *cuwet*, *waatet*, *walhet*, joskin tekstissä esiintyvät myös variantit *tarwe* ja *Waate*. Loppu-*t*:n faktisuuden voi tapauksissa *waatet*, *walhet* todeta vain kontekstista tai lähdeteksteistä, sillä ortografia ei näissä erota yksikön ja monikon nominatiivia. Vhael (1733: 21, 30) mainitsee joillekin *e*-nomineille *t*:lliset rinnakkaisasut: *hamet*, *utaret*, *wenet*, *wieret*. Mainitunlaisia muotoja ei löydy Gabriel Tammelinuksen tekstistä.

4. Vokaaliyhtymät: *väkee*, *muotoo* vs. *korkia*

Vokaaliyhtymät *eA*, *OA* assimiloituvat nykyään pitkiksi vokaaleiksi (*ee*, *oo*) useissa murteissa sekä yleispuhekielessä. Assimiloituminen on myös 1600-luvun tekstien vallitsevin edustus lukuun ottamatta ns. *eA*-nomineja (*korkea*, *valkea*), joiden normaali asu on *korkia*-tyyppinen. (Vrt. myös Vhael 1733: 22.) Tähän valtavirtaan sopii paljolti myös CK:n käytäntö, joskin valtavirrasta on poikkeamia. Nominien partitiiveissa assimiloituminen on lähitulkkoon ehdotonta (poikkeuksina jotkin *itsiäns*, *itsiäs*, *väkiänsä* -tapaukset): *henkee*, *itseens*, *nimeens*, [kolme] *sormee*, *sylkeens*, *väkee*; *luontoo*, *muotoo*, *tahtoom*. Samoin on supistumaverbien vokaalivartaloissa: *halkeen*, *paastoomaan*, *repeen*. Muut vokaaliyhtymät ovat assimiloitumattomia: *häpyä*, *lakkia*, *hiuksia*, *korvia*, *pandua*, *Trappua*. Myös 1. infinitiivi on ajan normaalikäytännön mukaisesti assimiloitumaton, olipa kyseessä mikä vokaaliyhtymä tahansa: *katsoa*, *neuvoa*, *seisoa*; *horjua*, *istua*, *kutsua*, *puhua*, *syntyä*; *kuoria*, *kynsiä*, *pyhkiä*, *yskiä*. Ainoat poikkeukset ovat toisaalta *anoo*, toisaalta *lukia*, jotka CK:n kääntäjä on ehkä omaksunut leksemeinä. Mainituissa tapauksissa Gabriel Tammelinus noudattaa ajan yleiskäytäntöä. Mikäli hän viljelee assimiloituneita 1. infinitiivin muotoja, kyseessä on tapaus *oa* > *oo* (*uskoo*, *ylönkatsoo*).

CK:n *eA*-nominat ovat yleisesti *iA*-tyyppisiä (*häpiä, kiintiä, korja, lempiä, makia, nopia, oikia, selkiä*), mutta myös assimiloituneita asuja tapaa (*häpeeksi, siveempi, välkeeks*). Nominivartalo *häpiä*- esiintyy myös johdoksissa (*häpiällinen*), kun taas verbipohjaiset johdokset ovat assimiloituneita (*häpeemätön, häpeemättömyys*). Mainittakoon tässä *eA*-nominien nykyinen hämäläisedustus: normaalisti käytössä on *oikee, pehmee* -tyyppi mutta sen ohella esiintyy *iA*-tapauksia (Rapola 1966: 422). Gabriel Tammelinuksen *eA*-nominat ovat säännöllisesti *iA*-tyyppisiä (*häpiä, ilkiä, kiintiä, kauhia, lavia, rohkia, usiammat, valkia*), minkä lisäksi hän käyttää asuja *itsiäni, itsiäns* jne. sekä *laupius*.

5. Omistusliite: *päätänsä* vs. *päätäns*

Kolmannen persoonan omistusliite on niitä muotoja, joissa loppuheittoisuus (-*ns*) oli 1600-luvulla melkein päi sääntönä; vasta 1700-luvun kirjoittajat käänsivät kielenkäytön ylämaan murteiden täyteläisemmälle kannalle. Rapola (1965: 331) sanoo 1600-luvun kirjoittajista vain Abr. Kollaniuksen viljelevän loppuheittottomia asuja enemmän kuin sporadisesti. Niinpä Gabriel Tammelinukseltakin tapaa pelkkästä *ns*-asuja. Rapolan mukaan (1966: 498) kyseinen loppuheitto on levinnyt Kymensuun—Säkkijärven murteisiin sekä perihämäläisten murteiden eteläosiin (Hauho—Tuulos—Urjala—Punkalaidun) ja on yleinen myös Ala- ja Ylä-Satakunnan murteissa. Toisaalta juuri loppu-*A*:n säilyminen loppuheitolta on Kettusen mukaan (1930: 24) hämäläinen peruspiirre esimerkiksi Ala-Satakunnan murteessa, jossa *talosansa, talosans* -tyypit esiintyvät rinnan. (Vrt. Vhael⁴ 1733: 53.)

CK:n äänneopin silmiinpistäviä piirteitä on loppuvokaalinsa säilyttäneiden 3. persoonan omistusliitteiden runsaus. Tällaisia tapauksia on runsas neljännes kyseisistä omistusliitteistä; säilymistapauksia on jopa yli kolmannes, jos jätetään huomiotta leksikaalistuneet adverbiesiintymät *ainoastans, ikänäns, jälleens, mielelläns, toisinans* ja *ympärins*. Matti Kuusi (1989: 461) on nähnyt tässä kuten eräissä muissakin horjuntatapauksissa tilastollista säännönmukaisuutta ja arvelee 3. persoonan omistusliitteen asun kehittyneen loppuheittoisuuden suuntaan käännöstyön edetessä. Kuusi on käsitellyt asiaa jaksossa, jonka otsikkona on *Suomennostyo palapelinä?* Hän ei kommentoi loppuheittoisuuden kehitystä enempää, mutta viittaa kyseisessä jaksossa usean kääntäjän mahdollisuuteen. Toisaalta *päätänsä, päätäns* -asut vaihtelevat CK:ssa jopa samassa virkkeessä, mikä tuntuu oudolta työryhmää ajatellen. Eiköhän kirjuri olisi merkinnyt oman kielenkäyttönsä mukaisen loppuheiton saman virkkeen kaikkiin tapauksiin? Kun kyseessä on niin ehdoton normi kuin

---

⁴ Vhael esittää ”yleiskielisenä” loppuheittottoman asun *osansa*; Turun murteen mukainen on *osans*, savolainen *osahan ~ osasan* (mts. 53).

ns-asu näyttää 1600-luvun kirjoittajille olleen, ei *ns*-muotojen käyttäjä varmaan kovin helposti sijoittanut tekstiinsä täyteläisiä muotoja. Kyseessä täytyy olla sellainen kirjoittaja, jonka kielenkäyttöön kuului kummankin asun viljely. Tällöin jäävät pois laskuista niin Gabriel Tammelinus kuin Henrik Florinus (ja Laurentius Petri).

6. Loppuheitto ja eräät muut äänneseikat

Loppuheittoisuus on CK:ssa rajoittunut tiettyihin muotoryhmiin paljon selvemmin kuin ajan muussa kirjallisuudessa (vrt. Kettunen 1930: 24). Ne muodot, jotka säilyttivät loppuheittonsa sitkeimmin 1700-luvun puolelle, olivat *sti*-adverbit, *si*-loppuiset muodot (yksikön 2. persoonan omistusliite ja konditionaalinen tunnus) sekä elatiivi. CK:ssa loppuheittoisia ovat niin ikään *si*-loppuiset muodot sekä harvoin poikkeuksin *sti*-adverbit. CK noudattaa niin ollen ensimmäisen Raamatun vakiinnuttamaa käytäntöä (vrt. Nikkilä 1985: 428–431). CK:ssa loppuvokaalinsa ovat säilyttäneet *sti*-adverbit *kehnosti*, *rumasti*, *soveliattomasti*, *useasti*, *ylönpaltisesti*, *äkisti* sekä elatiiviadverbi *jumalisesta*.

Elatiivimuodoista loppuheittoisia on noin kolme neljännestä, inessiiveistä vain muutama. Muussa kirjallisuudessa suhde on käänteinen, toisin sanoen inessiivin loppuheitto on yleisempi kuin elatiivin. Muut sijamuodot ovat CK:ssa säilyttäneet loppuvokaalinsa (poikkeuksina kaksi translatiivia, yksi ablatiivi ja yksi partitiivi), mikä ei ainakaan viittaa lounaismurteeseen kielenkäyttöön. Tammelinuksen teksti on tässä täysin 1600-luvun normien mukaista. Vain yksi täyteläinen asu (*cunniallisesti*) löytyy *sti*-adverbeista, joita on otoksessani nelisenkymmentä. Inessiivissä loppuheittoisuus on yleisempää kuin elatiivissa, ja *ks*-translatiivejakin tekstiin on mahtunut parikymmentä; kaikki *si*-loppuiset muodot ovat loppuheittoisia. CK poikkeaa saman ajan muusta kirjallisuudesta siinä, että loppuheittoisuus on ylimalkaan vähäisempää eikä noudata muiden tekstien muotoryhmittäistä yleisyysjärjestystä.

CK:n äänteellisiä erikoisuuksia on vaihtelu *ihminen* (8 esiintymää) ~ *inhiminen* (4 esiintymää). Vartalo *inhimi*- esiintyy vain käännöksen alussa (s. 146), siitä lähtien *ihmi*-vartalo usealla sivulla. Kumpaakin tyyppiä käyttää aikalaisista mm. Laurentius Petri, joskin 1642-vuoden Raamattu vakiinnutti asun *ihminen* (tarkemmin Rapola 1965: 320–321).

CK:ssa esiintyy yhden kerran vanhan kirjasuomen kannalta outo asu *nuhudeldu* 'nuhdeltu' (s. 154). Tapauksen voisi tulkita painovirheeksi, mutta kyseessä voinee olla myös pohjalaismurteille ominainen svarabhakti eli välivokaali; pohjalainen Vhael (1733: 75) mainitsee *wanhenen*-verbin kanta-adjektiiville rinnakkaisasut *wanaha* l. *wanha*. (Ks. myös Kettunen 1930: 71–.)

Muoto-opin seikkoja

Tarkastelen tässä jaksossa sellaisia muoto-opin piirteitä, joissa CK poikkeaa aikansa yleiskäytännöstä. Muotoryhmät ovat tekijännimien monikko (1), aktiivin 2. infinitiivi (2), refleksiivipronomini (3), passiivin 1. partisiippi (4) sekä eräät sijapäätteet (5). Matti Kuusi on artikkelissaan (1989: 460–461) esitellyt useita äänneopin ja muoto-opin seikkoja näytteinä CK:n kielen "pluralistisuudesta".

1. CK:ssa esiintyvän tekijännimien monikkotyypin *tekiille, luuliitten* tapaa hämäläisalueen kirjoittajilta Abr. Ikalensikselta, Anders Pacchaleniukselta ja Tuomas Rajaleniukselta; 1900-luvun alussa tätä tyyppiä on niin ikään esiintynyt hämäläismurteissa, mm. Pälkäneen ja Sääksmäen seudulla (Rapola 1965: 221; 1966: 288). Gabriel Tammelinukselta olen tavannut vain 1600-luvun normaalikäytäntöä edustavan monikon genetiivin *pahantekiään* (mts. 56).

2. Toisen infinitiivin muodot ovat CK:ssa säännöllisesti tyyppiä *antain, pitäin, odottain, paljastain, seisoin, lukein, sulkein* jne. 1600-luvun saarnoissa tyypit *ottaden, opettaden* ja *ottain, opettain* ovat jotakuinkin tasoissa (tarkemmin Forsman Svensson 1989: 85–87). Huomio kiintyy erityisesti CK:n *o*-vartaloisten verbien asuihin *anoin, katsoin, sanoin* [!], *seisoin*. Näiden asuna on saarnoissa *katsoden, sanoden*; ainoat yksittäiset silmiini osuneet poikkeukset ovat Abr. Ikalensiksen *sanoin* ja Petrus Bångin *cadzoin*. Kun useaa muuta muotoryhmää leimaa CK:ssa horjunta, 2. infinitiivin muodoille on ominaista ("moderni") säännönmukaisuus. Tammelinuksen tekstiin kyseisiä muotoja on mahtunut vain kolme, mutta jo näihin sisältyy esiintymä *pitäden*, mikä viittaa yleiseen saarnakielen käytäntöön.

3. Refleksiivipronominien tyyppi *häntäns, heitäns* jne. on uskonnollisilla kirjoittajilla yleinen, kun taas CK:ssa on vain muutamia esiintymiä. Tätä pronominityyppiä on runsaasti Raamatussa, mutta esimerkiksi asetusteksteissä on vallalla *itsens*-tyyppi – aivan kuten CK:ssa.

4. Saarnakirjailijoiden käyttämiä *pA*-partisiippeja (esim. Tammelinuksen *annettapa, tuomittapa, ylönkatsottapa*) vastaa CK:ssa aina nykykielen mukainen *vA*-variantti (*arvos pidettävä, kunnioitettava*). Esimerkkejä on tosin harvassa.

5. Partisiipeihin verrattava ilmiö on partitiivin, allatiivin ja monikon genetiivin päätevarianttien saarnakirjallisuudesta poikkeava jakauma:

a. Partitiivissa on nykykielen mukainen *A*-pääte; CK:sta löytyy vain muutama sivupainollisen tavun jälkeinen *tA*-variantti: *jäsenitä, kirjavita, sanomita, sokerita, vetelätä*. Saarnakirjallisuudessa *tA*-asut ovat yleisiä, samoin Tammelinuksella, jonka tekstissä (sanemäärä tuskin kaksi kertaa niin pitkä kuin CK:n) tapauksia on nelisenkymmentä (*ainuata, antajata, aurinkota, elämätä, häpiätä, Jumalata, kauneempata, kunniata, kuolemata, ryöväritä* jne.), mukana myös neli- ja viisitavuisia vartaloita (*hyödyllisempätä, rakastajatans, soveljampata, suloisempata, tarpeellisempata*). Vrt. CK:n asuja *cunniallisemba, rackaamba, suloisemba* (s. 179).

b. Allatiivin *n*-päätteinen variantti esiintyy nykyään (itämurteiden ohella) eteläpohjalaisissa ja keskihämäläisissä murteissa; vanhassa kirjasuomessa sitä tapaa lähinnä 1500-luvun kirjoittajilta. Rapola (1965: 240–241) esittää näytteitä myös Erik Sorolaiselta ja Olavi Elimaeukselta ja toteaa vuoden 1642 Raamatun enimmiltään *n*:ttömän kannan lähes lopettaneen kyseisen horjunnan. Myöhempiä *n*-allatiivin suosijoita on Rapolan mukaan Abr. Kollanius; Osmo Nikkilä (1985: 270) on puolestaan kiinnittänyt huomiota Laurentius Petrin *n*-allatiiveihin. Satunnaisia esiintymiä on muillakin, kyseessä yleensä pronomini tai *kin, kAAAn*-liitteinen sana (esim. *kullenkin, ei kellenkään*). CK:ssa *n*-allatiiveja on kymmenkunta, kyseessä aina pronomini ja yleensä vielä liitteellinen: *hänellen, ei kellenkään, ei yhdellenkään*. Gabriel Tammelinuksen *n*-muodot tuntuvat leksikaalistuneilta: kyseessä on *kin*-liitteinen pronomini (esim. *minullengin*) tai myös lyhenne (*Maij.len* 'majesteetille').

c. Monikon genetiivi noudattaa CK:ssa valtaosin 1600-luvun normaalikäytäntöä, jossa vallitsevina ovat tyypit *leskein, äitein, korkiain, palvelijain, jumalattomain, hammasten, kätten* jne. Valtavirrasta poikkeavaa on toisaalta *tten*-päätteen runsaahko käyttö (monikko- ja *i*-vartaloissa), toisaalta tyypin *sieluen* puuttuminen (1600-luvulla yleinen *U*-vartaloissa). CK:n monikon genetiiveistä runsas viidennes on *tten*-päätteisiä: *luuliitten, opettaitten, muutamitten, pehmeitten* ("normaali" saarnakirjallisuuden asu *pehmiäin*), *ryöväritten*. CK:n erikoisuuksia ovat monikkovartaloiset karitiiviadjektiivien genetiivit *jumalattomitten, taitamattomitten* (toisaalta: *mielettömäin, tottumattomain*) sekä aktiivin 2. partisiipin muodot *hämmästynyitten, oppenuitten*. Saarnakielen perusteella odottaisi lähinnä tyyppejä *jumalattomain, oppenutten*. Martti Rapola (1966: 142) toteaa *tten*-tyypin olevan laaja-alainen länsi-Suomessa (ja vanhassa kirjasuomessa) alkuperäisen *den*-päätteen tilalla ja nimenomaan monikkovartaloissa. Rapolan mainitsemat esimerkit ovat peräisin Ala-Satakunnasta, Tyrväältä, Karkusta, Hämeenkyröstä ja Tammelasta, ja niissä on kaikissa monikkovartalo (vrt. CK:n *kumppanittes, ryöväritten*). Vanhan kirjasuomen yleisen käytännön mukaisia ovat CK:n tekijännimien monikon genetiivit *houraitten, kerskaitten, narraitten, opettaitten, pilkkaitten, suolaitten* (toisaalta: *soittajain,*

valhetteljain). — Gabriel Tammelinuksen monikon genetiivimuodot noudattavat saarnakirjailijoiden mallia: niinpä *tten*-variantteja on lähes sadasta genetiiviesiintymästä vain kuusi (kolme monikkovartaloa), mukana pari *sieluen*-tyyppistä tapausta sekä kontaminoituma *enkelittein*.

Lauseopin ja sanaston seikkoja

Yleistä

Kirjoittajan persoonalliseen tyyliin kuuluu hänen käyttämänsä sanasto, mutta sanastoon verrattavia tyylin piirteitä ovat useat rakenteet; yksi suosii synteettisiä, toinen analyttisiä ilmauksia. Laajasti käsitettynä synteettisiin ilmauskeinoihin voi lukea deverbaalinominit, relatiivilauseita korvaavat partisiipit, lauseenvastikkeet ja niihin rinnastuvat muut nominaalirakenteet, jopa liitepartikkelit. Liitepartikkelien ja nominaalimuotojen käytössä on yleensä selviä kirjoittajakohtaisia eroja. Mainittujen ilmauskeinojen runsautta tai vähyyttä eri kirjoittajien teksteissä on helppoa vertailla. Hankalammin mitattava on vaikkapa lauserakenne, etenkin jos kyseessä on vanha kirjasuomi; 1600-luvun suomalaiset tekstit — olivatpa kyseessä saarnat tai asetusten suomennokset — tavoittelevat aikansa normien mukaista (mutkikasta) lauserakennetta.

Voidakseen erotella vanhan kirjasuomen tekstejä tai kirjoittajia toisistaan on tarkasteltava sellaisia kielenpiirteitä, joiden taajuuksia voidaan vertailla. Tässäkin on varauksensa: käännöksessä lähtöteksti (persoonallisen tyylin ohella) vaikuttaa helposti tietyn rakenteen tai ilmauksen frekvenssiin. Jos ottaa tämän huomioon ja tarkkailee tekstin käännöstekniikkaa, voi kuitenkin tehdä päätelmiä. Huomattavan suuret erot, esimerkiksi muissa teksteissä harvinaisen rakenteen runsaus tai ajalle tyypillisen ilmauksen puuttuminen, voivat olla vihjeitä kirjoittajan omasta tyylistä. Samankin tekstilajin (esim. 1600-luvun saarnat) kirjoittajat poikkeavat selvästi toisistaan synteettisten ilmausten käytössä.

Taajuuslukujen pohjalta vertailen CK:n kielenpiirteitä sekä 1600-luvun saarnakirjallisuuteen että yksittäisiin kirjoittajiin; esitän vastaavat frekvenssit myös Gabriel Tammelinuksen tekstistä. Ensiksi käsittelen suurtaajuisia nominaaliteita, tässä tapauksessa partisiippiattribuutteja ja *minen*- ja *mUs*-johtimisia deverbaalinomineja, jotka voi katsoa myös sanaston piirteiksi. Näiden jälkeen tarkasteltavina ovat lauseenvastikkeet (nesessiivi-

modaali-, referatiivi- ja temporaalirakenne) ja muut nominaalirakenteet ssmin kuin lauseet, joissa on infinitiivisubjekti. Lopuksi tarkastelen CK:n sanastoa ja sen osana liitepartikkeleita.

Nominaaliteita ja nominaalimuotoja

Oheisesta taulukosta ilmenee partisiippiattribuuttien ja *minen, mUs* -tyyppisten deverbaalinominien lisäksi neljän lauseenvastikkeen suhteellinen osuus CK:ssa, 1600-luvun saarnoissa (Sa 1600) ja asetuksissa (As 1600) sekä Gabriel Tammelinuksen tekstissä (1688). Tarkasteltavat lauseenvastikkeet ovat nesessiivirakenne (NES), modaalirakenne (MOD), referatiivi- eli partisiippirakenne (REF) ja temporaalirakenne (TEMP).

Taulukko 1. Eräiden synteettisten ilmausten suhteellinen osuus sanemäärästä CK:ssa ja kolmessa vertailukorpuksessa

Nominaalimuoto	CK 1670	Sa 1600	As 1600	Tammelinus 1688
	(N= 6 450)	(N= 68 650)	(N= 27 800*)	(N= 11 900)
partis. attr.	0,7	0,7	1,2	0,4
<i>minen/mUs</i>	0,6	0,5	0,7	0,8
NES**	1,3	1,0	1,5	0,4
MOD***	0,7	0,3	0,4	0,1
REF	0,5	0,2	0,2	0,1
TEMP	0,3	0,1	0	0,1

*) Partisiippien ja deverbaalien osalta korpuksen sanemäärä on 18 700.

**) CK:n infinitiivisubjektiset predikatiivilauseet eivät sisälly nesessiivirakenteisiin. (Ks. jaksoa Infinitiivisubjekti.)

***) Mukana ovat myös sellaiset rakenteet, jotka eivät täytä lauseenvastikkeen kriteereitä. (Ks. Forsman Svensson 1992: 92–103.)

Taajuusluvut osoittavat, että CK eroaa muista korpuksista ennen kaikkea modaali-, referatiivi- ja temporaalirakenteiden käytössä: CK:ssa on näitä rakenteita kaksi tai kolme kertaa niin paljon kuin vertailuaineistoissa. Muiden rakenteiden frekvenssi on lähellä saarnojen keskiarvoa. Saarnakirjailijoiden välillä on tosin melkoisia eroja eri rakenteiden käytössä. Niinpä ahkerimmat nominaalirakenteiden viljelijät yltävät suunnilleen CK:n lukemiin: modaalirakenteen suurin taajuus on 0,6 %, referatiivirakenteen 0,4 % ja temporaalirakenteen 0,3 %. Kärki vaihtelee jonkin verran, mutta ensimmäisenä tai toisena on aina Tammelinuksen isä Laurentius Petri. Tammelinuksen teksti poikkeaa puolestaan sekä

yleisestä saarnatyylisestä (partisiippiattribuutit, nesessiivi- ja modaalirakenne) että CK:sta (modaali-, referatiivi- ja temporaalirakenne). Frekvenssejä tarkkailtaessa on otettava huomioon myös lähteiden vaikutus, kun on kyse käännössuomesta. Tästä syystä olen tarkastanut CK:n nominaalimuotojen käännösvastineet latinan- ja ruotsinkielisestä versiosta.

Partisiippiattribuutit

CK:ssa on viitisenkymmentä partisiippiattribuuttia ja lisäksi parikymmentä substantiivisesti käytettyä (pääsanatonta) partisiippiä. Substantiivisten partisiippien osuus on samantapainen kuin vertailuaineistoissa, n. 30 % (samoin Tammelinuksella). Pääsanallisten partisiippien jakauma (akt. 1. partisiippi 25 %, akt. 2. ja pass. 1. partisiippi kumpikin 4 %, pass. 2. partisiippi 67 %) on niin ikään suhteiltaan ajan kirjasuomen mukainen: kaikissa vertailukorpuksissa passiivin 2. partisiippi on suosituin, aktiivin 1. partisiippi toisella sijalla ja kahden harvinaisemman yhteisosuus 17–30 % (Forsman Svensson 1992: 16). Erona on se, että CK:n harvinaiset partisiippimuodot perustuvat vain kuuteen eri lekseemiin, muissa korpuksissa huomattavasti useampaan. Passiivin 2. partisiipin osuus (67 %) on CK:ssa suurempi kuin missään muussa aineistossa (Tammelinus 56 %). Tämä selittyy pitkälti lähdetekstistä: toisaalta saarnoille ja elämäkertoille tyypilliset taajakäyttöiset vakio-partisiipit puuttuvat, toisaalta latinaisen originaalin partisiippifloora on ohjannut kääntäjän valintoja.

On kiintoisaa tarkastella, minkä partisiippimuotojen malli on saatu ruotsista, minkä latinasta. Kaikista CK:n partisiippiattribuuteista (yhteensä 66) alle puolella on partisiippivastine ruotsalaisessa tekstissä, latinaisessa puolestaan neljällä viidenneksellä. Omintakeisimmaksi suomennos osoittautuu aktiivin 1. partisiipin käytössä: 22 partisiipista vain neljällä on ruotsalainen ja viidellätoista latinainen vastine. Muuhun kuin partisiippeihin perustuvia CK:n valintoja ovat mm. [aivastavaa] *tervettäväiset*, *pudistava* ~ *pudistavainen* [nauru], *häällyväiset* [silmit], *palava* [ikä], *hämmästyväinen* [mieli], *muistava* [juomakumppani]. Sitä vastoin 36:sta passiivin 2. partisiipin esiintymästä 33:lla on partisiippivastine latinassa (usein myös ruotsissa) ja muilla kolmella ruotsissa. Yksikään passiivin 2. partisiippi ei siis ole kääntäjän omintakeinen valinta, vaan näiden partisiippimuotojen runsaus johtuu lähdetekstistä.

CK:n partisiippiattribuuteista 16 % on jälkiasemaisia (saarnoissa alle kymmenesosa); mallina on tällöin ollut latinan sanajärjestys. Gabriel Tammelinuksen tekstissä jälkiasemaisia partisiippiattribuutteja on 28 %, ja tässäkin voi olettaa latinaisen originaalin vaikuttaneen valintoihin.

Deverbaalinominit

Käyminen, käymys -tyyppisten deverbaalinominien käyttö on CK:ssa erilaista kuin muissa korpuksissa, vaikka näiden johdosten kokonaisfrekvenssi ja *mUs*-esiintymien suhteellinen osuus (n. 10 %) on samantapainen kuin saarnoissa sekä esimerkiksi Kaarle XI:n elämäkerran suomennoksessa (ks. Forsman Svensson 1990: 15–17). CK:n harvalukuiset *mUs*-lekseemit *käymys*, *(päälle)katselemus* ja *(vait)olemus* ovat yleisiä myös muissa saman ajan teksteissä (vrt. Forsman Svensson 1990: 18). Tammelinus suosii *mUs*-tyyppiä (osuus n. 30 %), joskin tekstin 27 esiintymää edustavat vain yhdeksää eri lekseemiä (yleisimmät *katumus*, *anteeksiantamus* ja *olemus* kuten yleensä saarnakirjallisuudessa).

CK:n *minen, mise* -johtimiset deverbaalit poikkeavat sijajakaumaltaan ja funktioiltaan muiden korpusten tapauksista. Nominatiiveja on 33 esiintymästä noin kolmannes; näistä yhdeksän edustaa nesessiivistä *on tekeminen* -rakennetta (ks. seuraavaa jaksoa), muut ovat puhtaita nominaaliteita (*juttuin vuorollinen saneleminen, hätäinen syöminen, helottaminen* 'äänekäs nauraminen', *horjuminen käimises*). Elatiivimuotoja on seitsemän, nominatiivin ja elatiivin yhteisosuus kaikista esiintymistä kaksi kolmannesta, genetiivejä vain kymmenesosa. Sekä saarnakirjallisuudessa että asetuksissa genetiivi on yleisin sija (n. 30 %), ja nominatiivia useammin esiintyvät inessiivi ja elatiivi. Saarnojen *minen, mise* -johdoksista vain kymmenennes on nominatiiveja, asetuksissa tapauksia on muutama. Saarnojen jakaumaa noudattaa myös Tammelinuksen teksti (genetiivejä runsaat 30 %), jonka nominatiivit ovat sitä paitsi yhtä nesessiivirakennetta lukuun ottamatta *mise*-vartaloisia (tyypit *tekemiset, tekemisens*). Tammelinus seuraa tässä suhteessa aikansa valtavirtaa (niin myös Kaarle XI:n elämäkerran suomentaja). CK puolestaan eroaa selvästi muista, eikä *minen*-muodon suosinta ole kytköksissä lähteisiin, vaan pohjautuu suomentajan idiolektiin.

CK:n ainutkertainen *minen*-johdoksen abessiivi (s. 175 *Paitzi täydellisetä rawitzemisetä*) on harvinainen: vain Laurentius Petriltä ja yhdestä asetustekstistä olen tavannut vastaavanlaisen muodon *ilman*-preposition yhteydestä (Laur. Petri: *ilman Jumalan sallimiseta*; ks. Forsman Svensson 1990: 69).

Nesessiivirakenne

Sellaisia nesessiivirakenteita, joissa on ns. nesessiiviverbi (*pitää, tulee, täytyy*), CK:ssa on vain jonkin verran enemmän kuin saarnoissa. Tyyppin *pitää tekemän* osuus on sekä CK:ssa että saarnoissa lähes neljä viidennestä nesessiivirakenteista (Tammelinuksen tekstissä vieläkin suurempi); saarnojen muut tapaukset ovat lähes kaikki tyyppiä *tulee/täytyy tehdä*, sillä ilmauksia *on tekeminen* ja *on tehtävä* on kumpaakin vain prosentien verran. En ole laskenut

nesessiivirakenteisiin CK:n infinitiivisubjektisia predikatiivilauseita⁵ (esim. *Täydellä suulla puhua ei ole kunniallinen*), vaan käsittelen tämän lausetyypin erikseen (ks. jaksoa Infinitiivisubjekti).

CK poikkeaa vertailuaineistoista nesessiivirakenteiden jakauman osalta: tyyppejä *on tekeminen* ja *tulee/täytyy tehdä* on kumpaakin noin kymmenesosa, *on tehtävä* -tyypistä ei ole yhtään esimerkkiä. Saarnakirjailijoista vain kuusi käyttää ylipäänsä *minen*-loppuisia muotoja (ja 4. infinitiivin sisältävää *on tekeminen* -rakennetta), enemmän vain hämäläiskirjoittajat Abr. Ikalensis ja Tuomas Rajalenius (Forsman Svensson 1990: 48–49). CK:n *on tekeminen* -tapaukset muistuttavat saarnoista tavattavia siinä suhteessa, että ne ovat kaikki geneerisiä ja siis subjektittomia. Esimerkkejä:

- s. 159 myös täsä [asiassa] *on wähä myöden andaminen* – – Laille ja Macunnan Tawalle
- s. 161 Nijlle köyhemmille Tilans lohdutoxexi *on myöden andaminen*
- s. 170 se [sormien pyyhkiminen] pikemmin Pöytä- eli Pyhielijnalla *on tekeminen*
- s. 170 Mitä taritaan, *on wastian ottaminen* eli colmella Sormella, eli cocotetulla Lautaisella
- s. 170 Cohta ensimmäisinä Wuosina *on leickamisen Tapa oppiminen*
- s. 175 Mitä siellä [juomingeissa] tapahtu eli sanotan, *on Wijnalle tygölukeminen*
- s. 176 Sentähden jos sijtä pitkällisestä pidosta *on nouseminen ylös*, nijn ota lautaises pois ynnä jänösten cansa
- s. 180 Jos jotakin *on tacaperin ajaminen*, nijn catzocon ettei hän sano:
- s. 182 Lystin wuoxi *on leikitzeminen*, eij woiton tähden

Hämäläisessä Tammelan pitäjässä kasvanut Gabriel Tammelinus käyttää tarkastellussa tekstissään vain yhden kerran *on tekeminen* -tyyppiä (s. 1), minkä lisäksi häneltä löytyy pari saarnoissa esiintymätöntä *ei ole tekemistä* -tapausta (vrt. Forsman Svensson 1992: 62–63): s. 49 *ei – – ole yhtän rackautta jällens toiwomista*; s. 51 *ei ole yhtän ijancaickisen elämän ikäwöitzemistä*. Toisaalta Tammelinus ei käytä *minen*-loppuisia nomineja substantiiveina kuten Abr. Ikalensis ja Tuomas Rajalenius.

Agricolan teoksissa on 46 *minen*-muotoa ja näistä valtaosa infinitiivejä (Kiuru 1988: 174). Silva Kiuru arvelee, että Agricolan tuntemissa murteissa *minen*-muotoja on käytetty nimenomaan välttämättömyyden ilmaisemiseen (mts. 176). 1600-luvun tekstien joukossa CK

---

⁵ Tällöin myös nesessiivirakenteeksi katsottava tyyppi [*jnk*] *on hyvä tehdä* [*jt*], toisin sanoen *olla*-verbin ja nominin liitto predikaattiverbinä, jää tilaston ulkopuolelle.

on 4. infinitiivin sisältävän nesessiivirakenteen runsaudessa omaa luokkaansa. Kun tarkastin CK:n *minen*-muotojen vastineet latinaisesta ja ruotsalaisesta tekstistä, sain seuraavanlaisen tuloksen: yhdeksän *on tekeminen* -rakenteen vastineena on latinassa *esse* + gerundiivi (esim. *tribuendum est*), ruotsissa kolmesti *måste*, kolmesti *skall*, kahdesti *må* ja kerran *vill* (+ inf.). Toisaalta yleisimmän nesessiivirakenteen *pitää tekemän* vastineena on latinassa lähes aina joko *esse* + gerundiivi tai pääverbin konjunktiivi, ruotsissa *skall* tai *må* mutta ei kertaakaan *måste*. Suomentaja tuntuu pyrkineen varioimaan sanontaansa, sillä hän on viidesti valinnut *on tekeminen* -rakenteen sellaisen lähtötekstin ilmauksen vastineeksi, jonka hän on normaalisti kääntänyt *pitää tekemän* -tyypillä.

Kiintoisia ovat niin ikään pientaajuisten verbien *tulee* ja *täytyy* vastineet: *tulee*-verbillä on käännetty latinan datiivi + *est/oportet* -ilmaukset (ruotsin *hör till* ja *bör*); CK:n ainutkertaisen *täytyy*-esiintymän vastineet ovat latinan *cogitur* ja ruotsin *nödgas*, siis puhtaat välttämättömyyden ilmaukset (s. 168 *cosca jocu palawata coettelematoinda Suhunsa otta, nijn hänen täyty taicka ulos sylke, taicka – – polta Curcunsa*). Tammelinuksen tekstissä on jokunen *tulee*, *täytyy* -tapaus, suunnilleen yhtä harvassa kuin CK:ssa. Verbiä *täytyy* käyttävät saarnakirjailijoista eniten Abr. Ikalensis, Johannes Thuronius ja Andreas Kexlerus sekä hiukan harvemmin Tuomas Rajalenius, muilla verbi on aivan satunnainen (Forsman Svensson 1992: 53). Mainituista saarnakirjailijoista Kexlerus oli turkulaisen professorin poika, joka työskenteli vuosikymmenet Inkerinmaalla, muut olivat hämäläisiä.

Modaalirakenne

Modaalirakenteita eli 2. infinitiivin instruktiiveja ja 3. infinitiivin abessiiveja (*tehdén* ja *tekemätä*) on 1600-luvun saarnoissa suunnilleen yhtä paljon kuin nykyisessä yleiskielessä (Forsman Svensson 1992: 48–49). CK:ssa modaalirakenteita on sanemäärään suhteutettuna kaksinkertainen määrä (42 esiintymää), näistä 3. infinitiivin abessiiveja tosin vain viisi (CK:n esiintymät *käskemätä*, *lakkaamata*, *tietämätä* kuuluvat vanhan kirjasuomen yleisimpiin). Saarnakirjailijoistakin kyseisten infinitiivien suurkäyttäjät pääsevät suunnilleen samoihin lukemiin. CK eroaa saarnoista sikäli, että siitä puuttuvat saarnatekstien muotifraasit *sanoen* ja *tieten* verbi (huomattakoon myös asu *sanoen* pro normaali *sanoden*). Toisen infinitiivin instruktiivi kuvaa CK:ssa yleensä pääverbin ilmaiseman tekemisen tapaa, joten esiintymissä toistuu harvoin sama verbi. Esimerkkejä:

s. 152 Sijwotoin on myös se nauru, joca suun lewittä, *rypistäin* posket ja *paliastain*
Hambaat

- s. 155 Usein *päätäns pudistain* hiuxiansa pudistaa, on wasta hacoisten hewoisten työ
- s. 158 Franshusit 'ranskalaiset' wähää Rumistans *kääten*, toisen [polven] ainoastans taiduttawat
- s. 163 [jumalattomat sotamiehet] Herralle JESUXELLE *pilkaten* sanoit: Terwe Judalaisten Cuningas
- s. 166 Muutamisa Maanpaicois on tapa, että Pojat owat rualla *seisoin* allemmaisesa pääsä Wanhembain Pöytä, peittämättömän Pään cansa
- s. 166 Murtaa Leipää Sormen päillä, *pitäin kijnni* yhdellä Couralla, anna olla mutamitten Howimiesten Herkuna
- s. 167 [poika juokaan] Sitten pidon lopulla, wähän *rypäten*, *eij* ahnesti *laineten*, eikä hewoisten änellä
- s. 178 Sijwotoin on myös *pudistain* päätäns, wiskellä Hiuxians
- s. 181 cuitengin aiwan harwat ottacon erinomaiseen ystäwytens, ja netkin *waliten*
- s. 183 Jos sinulla cumpanis cansa on yhteinen wuode, nijn maca alallas, älä myös Ruumistas *heitellen* idziäs paliasta

CK:n instruktiivitapaukset eivät edusta lauseenvastikekäyttöä (vrt. Forsman Svensson 1992: 98–103; lauseenvastikkeiksi voi sitä vastoin tulkita sellaiset 3. infinitiivin abessiivit, jotka vastaavat passiivista tai geneeristä lausetta:

- s. 166 Siellä eikä Poica mahda tulla *ilman käskemätä*, eikä wiipyä Pidon Loppun asti
- s. 168 Jos Poica aterioitze wanhain cansa, nijn ruwetcon wimeisnä, eikä silloingan *käskemätä* Kädelläns Fatijn
- s. 182 Ja jos sinä ymmärrät salaisen cansapuhun olewan mutamitten wälillä, nijn pakene pois *tietämätä*, ja semmoiseen cansapuhesen älä idziäs anna *ilman käskemätä*

Lähes neljä viidennestä CK:n instruktiivimuodoista vastaa latinaisen originaalin ablativus absolutusta tai participium coniunctumia, muita vastineita ovat prepositiorakenne ja jälkiattribuutti. Ruotsissa yleisimmät vastineet ovat *s*-partisiippi (esim. *förekommandes*, *kastandes*) ja finiittilause, joita on kumpaakin suunnilleen yhtä paljon. Latina on tässäkin esikuvallaan rohkaissut viljelemään 1600-luvun taajakäyttöisiä 2. infinitiivin instruktiiveja. Tammelinus ei suosi modaalirakenteita: tekstissä on vain kolme instruktiivimuotoa (näiden joukossa yksi *pitäden*-asu) ja neljä abessiivia, ja tapaukset ovat erilaisia kuin CK:n.

Referatiivi- ja temporaalirakenne

Referatiivi- ja temporaalirakenteita CK:ssa on kaksi tai kolmekin kertaa niin paljon kuin saarnoissa keskimäärin (ks. taulukkoa 1). Sekä tekstilaji että lähdeteksti vaikuttavat näiden rakenteiden frekvenssiin, minkä huomaa asetusten ja esimerkiksi Kaarle XI:n elämäkerran suomennoksista: temporaalirakenteita näissä teksteissä on huomattavan harvassa, koska tällaiset rakenteet puuttuvat ruotsalaisesta pohjatekstistä (Forsman Svensson 1992: 48–49).

CK:n **referatiivirakenteita** vastaa latinaisessa originaalissa aina muu kuin finiittinen ilmaus: kahdessa kolmanneksessa on akkusatiivi/nominatiivi + infinitiivi, muissa akkusatiivi- tai nominatiivimuotoiseen pääsanaan liittyy partisiippi tai adjektiivi (tällaiset rakenteet on voitu suomentaa myös translatiivirakenteella). Ruotsalaisen lähdetekstin rakenteet vaihtelevat, mutta runsaat puolet referatiivirakenteiden vastineista on finiittilauseita, yleisimpänä *att-*lause. Ei liene epäilystä siitä, että suomentajan referatiivirakenteiden flora on saanut vahvistusta latinaisen originaalin *accusativus cum infinitivo/nominativo* -rakenteista.

Esimerkkejä:

- s. 153 *Olla prunti suin* – – muinen Saxalaisten tykönä *olleen suloisen näyttävät* heidän *malauxens*
- s. 162 *Ajattele* siellä *olewan läsnä Christuxen* epäluisten tuhannin Englein cansa
- s. 163 Saarnajan puolen – – cuullelcon Corwat – – nijn ikänäns cuin *ett* sinä *cuulis ihmistä, wan Jumalan* ihmisen suun cautta sinulle *puhuwan*
- s. 164 Sillä ajalla [rukouksen aikana] *cuiscutella lähimäisens corwan*, on nijden, jotca *eij usco* siellä *olewan läsna* [Sic] *Christuxen*
- s. 173 Mutta *monica*hdat sinä *näet* nijn *hämmästynet olewan*, ettei he cuule mitä muilda sanotan – – ja jos heitä nimeldäns mainitzet, nijn *he näkyvät* cuin unesta *heräwän*
- s. 173 [poika rivoja puheita kuullessaan] *Caswons* muodon hillitkön, että *hän näkyis eij cuullexi eli* tosin *eij ymmärtännexi*
- s. 182 *Sanotan* Poicain *luonnon* eij misän enemmän *idziäns näyttävän* cuin Leikisä

Temporaalirakenteen vastine on latinaisessa lähtötekstissä yli puolessa tapauksista *participium coniunctum* tai *ablativus absolutus*; latinan finiittilause vastaa suomen infinitiiviä vain kolmesti, kun taas CK:n temporaalirakenteiden ruotsalaisista vastineista noin 60 % on finiittilauseita. Kolmannes vastineista niin latinassa kuin ruotsissa on prepositiorakenteita (latinan *in, inter, super*; ruotsin *i, uti, vid, över*). Niinpä CK:n temporaalirakenteista neljä

viidennestä pohjautuu latinaisen originaalin muuhun kuin finiittiseen ilmaukseen.

Esimerkkejä:

- s. 150 *Aiwastaisa* toista terwettä on Jumalinen
- s. 152 se myös pahoin sopi, että mutamat *nauraisansa* hirnuwat
- s. 153 Muutamat usein tawattomast yskiwät *puhuisansa*
- s. 159 *Istuisa* leikitä Jaloillansa, on hulluin Työ
- s. 162 Ja jos jocu *puhutellesa* Cuningasta – – eikä paljastais Päätäns, eikä cumartais Polwiansa, hän – – hullun edestä pidetäis caikilda
- s. 165 *Atrioitesas* pidä molemmat Kätes Pöydällä
- s. 173 Muiden puheita *cuullesasa*, pitä se suuttumus menetettämän, jos eij saa tila puhua
- s. 176 Jällens *tulduas* palwele, jos johungun tarwitaan
- s. 182 Jos jocu *sinun läsnä ollesas* awais arcuns, nijn mene taamma

Referatiivi- ja temporaalirakenteiden suurimmat suhteelliset frekvenssit ovat saarnakirjailijoilla samantapaiset kuin CK:ssa (referatiivirakenne Laurentius Petrillä ja Tuomas Rajaleniuksella 0,4 %, temporaalirakenne Laurentius Petrillä ja Jacobus Flachseniuksella 0,3 %). Gabriel Tammelinus edustaa temporaalirakenteen käytössä saarnojen keskiarvoa, referatiivirakenteissa hän jää puoleen saarnojen keskimääräisestä edustuksesta. Noin kolmannes CK:n temporaalirakenteista on subjektitonta *tehdesä*-tyyppiä, jota Tammelinuksen tekstistä löytyy vain yksi. Tällaisia rakenteita on erityisen runsaasti Laurentius Petrillä (Forsman Svensson 1992: 82–84). Huomattakoon myös CK:n omistusliitteettömien infinitiivien yleinen loppuheitoton asu (esim. *puhutellesa*) ja saarnojen lähes säännöllinen loppuheitto.

Muut nominaalirakenteet

CK:ssa on näytteitä useista 1600-luvun teksteissä pientaajuisista lauseenvastikkeista tai muista nominaalirakenteista: kaksi 1. infinitiivin translatiivia (s. 150 *wäkiäns näyttäxens*; s. 171 *otta syödäxens*), kolme kvasirakennetta (s. 161 *älä sinä ole tietäwänäskän*; s. 168 *olcan juowanans*; s. 182 *älä siellä ole tietäwänäskän*), nykysuomen ns. 5. infinitiiviä vastaava 3. infinitiivin adessiivi (s. 165 *joca usein Watzan puhalluxen ulos laske, eli laskemallans on*) sekä kuusi status-lauseenvastikkeiksi katsottavaa tapausta, joista kahdessa on nominatiivi ja neljässä instruktiivi (nominativus ja instructivus absolutus).

Finaalirakenne on ylipäänsä harvinainen, mm. kaikissa edellä mainituissa korpuksissa 0,02–0,04 % sanemäärästä. CK:n ilmaus *ottaa syödäksens* on vapaa käänös lähdetekstistä (lat. *repetere* 'ottaa, vaatia takaisin'; ruots. *återigen söka*), mutta yleinen fraasi 1600-luvun teksteissä (Forsman Svensson 1992: 89). Imperatiivilauseiden **kvasirakenteet** ovat suomentajan valinta eivätkä suoraan johdettavissa lähdeteksteistä. Tosin ilmaukseen *älä ole tietävänäskään* lienee ohjannut latinan konjunktiivi *nescias*, jolla on näissä tapauksissa imperatiivin funktio (ks. Sjöstrand 1953: 259). Ilmauksen *olkaan juovanans* pohjana on latinan *bibere se simulat*, joka olisi hyvin voinut tuottaa latinan *simulare*-verbiä mukailevan käänöksen. Ruotsin vastineina ovat *låta sig (icke, ej) tycka ~ förmärka* sekä *låtsas + som-lause*. Kvasirakenteita olen 1600-luvun saarnoista tavannut vain Laurentius Petriltä ja Abr. Ikalensikselta (kummaltakin neljä tapausta); kyseisiä rakenteita esiintyy kylläkin vuoden 1642 Raamatussa (ks. Forsman Svensson 1999: 45–48). Kolmannen infinitiivin adessiivin sisältävä rakenne, joka vastaa nykyistä **mAisi**-rakennetta (s. 165 eli *laskemallans on*), on suomentajan lisäys, sillä latinaisessa ja ruotsalaisessa tekstissä ei ole vastinetta (lat. *ventris flatum emittentis*; ruots. *den der 'som' bukens väder gå låter*). Mainitunlaisia propinkvatiivirakenteita olen löytänyt 1600-luvun saarnoista vain kuusi, Laurentius Petrin ja Abr. Ikalensiksen ohella pöytyäläiseltä Josef Kolckeniukselta ja Viipurin piispalta Petrus Bångilta. (Tarkemmin Forsman Svensson 1990b.)

Nominativus absolutuksia CK:ssa on kaksi, saarnakorpuksessa kymmenkunta, muissa vertailukorpuksissa ei ainuttakaan. Samafunktioiden **instructivus absolutuksen** esiintymiä CK:ssa on neljä, saarnoissa puolisen tusinaa (Forsman Svensson 2001: 413–414). Puheena olevat rakenteet ovat 1600-luvun teksteissä niin harvinaisia; että niiden esiintyminen CK:ssa (normaalisaarnan pituisessa tekstissä) viittaa suomentajan monipuoliseen suomen kielen taitoon.

Matti Kuusi (1989: 462) kiinnittää artikkelissaan huomiota CK:ssa esiintyviin inkongruentteihin instruktiivirakenteisiin ja pohtii satunnaisen kielimestarin mahdollista osuutta. Hän toteaa, että kyseiset rakenteet ovat harvinaisia niin 1600-luvulla kuin nykyään. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen muoto-opin arkiston länsimurteiset näytteet ovat Kuusen mukaan peräisin Pohjois-Satakunnan ja Hämeen alueelta. Rakennetta 1600-luvun kirjasuomessa käyttäneet kirjoittajat olivat yleensä kotoisin Hämeestä (vrt. Lagus 1891): CK:n suomentajan, Erik Sorolaisen ja Laurentius Petrin lisäksi rakennetta käyttivät hämäläinen Johannes Thuronius, Ikaalisissa syntynyt Abr. Ikalensis ja Pöytyältä kotoisin oleva Josef Kolckenius (ks. Leskinen 1990: 91–93, 129; Forsman Svensson 1992: 105; 2001: 425). Juha Leskinen toteaa kyseisten rakenteiden olevan nykyään vieraita laajalla eteläsuomalaisella

vyöhykkeellä ja harvinaisia muuallakin paitsi savolais- ja pohjalaismurteissa (mts. 190). CK:n näytteet tuntuisivat viittaavan nimenomaan pohjoiseen Hämeeseen. Esimerkkejä:

- s. 163 pitä coco rumin oleman sowitetun Jumalisuten, *caswot käättynä* altariin käsin, *mieli CHristuxen tygö*
- s. 156 eikä ole palio soweliambi *cupeisa Käsin* seisoa eli istua
- s. 157 Istua *hajalla Polwin*, eli seisoa lewitetyillä ja wäärillä säärillä, on Kerscaitten Tapa
- s. 158 mutamat seisowat *ristisä Särin*
- s. 167 Cadzella muiden päälle juodesa *wärillä silmin* on luwatoin

CK:ssa on muitakin instruktiivi-ilmauksia, joita harvoin tapaa aikalaisten teksteistä: s. 148 [katsella] *kyynysilmin*, s. 153 [olla] *prunti suin*, s. 155 [pitää olkapäät] *yhden tasan*, s. 171 [kalvaa luita] *hampain*. Vanha kirjasuomi viljelee tällaisissa tapauksissa yleisimmin adessiivia tai *kanssa*-postpositiota (Forsman Svensson 1992: 105–106), ja tällaisia löytyy CK:stakin suunnilleen yhtä paljon kuin nominativus ja instructivus absolutuksia:

- s. 148 olla *coconwedetyin Hulden cansa*
- s. 153 Olla *prunti suin*, ja *nijn cuin* – – *suun andamiseen walmistetuilla huulilla*
- s. 155 olla *harjamattomalla Päällä*
- s. 157 seisoa *lewitetyillä ja wäärillä Säärillä*
- s. 161 *paljastetun Pään ja wähä cumarrettuin Polwein cansa* Christusta ja Seuracunda terwetä
- s. 162 tee se *awoimen Pään* – – *cansa*
- s. 166 pojat owat rualla seisoin – – *peittämättömän Pään cansa*

Kun tarkastin kaikkien edellä esitettyjen tapausten latinaiset ja ruotsalaiset vastineet, tulos oli seuraavanlainen: latinassa on aina ablatiivi-ilmaus, joko ablativus instrumenti tai ablativus absolutus (ks. Sjöstrand 1953: 187, 331–332); ruotsissa on yleisin *med*-prepositiollinen ilmaus, mutta myös muita vastineita esiintyy (*hava, hålla* jne.). Suomentaja on käyttänyt useaa erityyppistä ilmausta saman lähtötekstissä esiintyvän rakenteen vastineena.

Miltä näyttää Tammelinuksen kielenparsi? Finaalirakenteita hänen tekstikatkelmassaan on kaksi, instruktiivi-ilmauksista on näytteenä *Suomengin kielen* 'suomenkin kielellä' (A4a),

joka on 1600-luvun kirjoittajilla melko yleinen; muita tässä jaksossa puheena olevia rakenteita hänen tekstissään ei esiinny.

Infinitiivisubjekti

CK:n tyypillisiä kielenpiirteitä on infinitiivisubjektinen predikatiivilause, jossa joko infinitiivi tai predikatiivi on yleensä lauseenalkuinen. Tällaisia lauseita CK:ssa on laskelmieni mukaan 128. Kahdessa kolmanneksessa *olla*-verbiin liittyy adjektiivi (yleisimmät ovat *siivotoin*, *siivollinen*, *tavatoin*, *naurullinen*, *vahingollinen*, *sovelias*, *soveliatoin*, *ehdollinen*, *kunniallinen*, *talonpoikainen*), kolmanneksessa substantiivi (*jnk tapa ~ merkki ~ työ ~ käytös*). Ilmaustyyppin runsaus selittyy tässä tapauksessa (ensisijaisesti latinaisesta) lähtötekstistä, jossa ohjeiden antaja selvän kiellon tai kehotuksen sijasta käyttää kiertoilmausta: *tehdä niin ja niin on siivollinen, terveellinen, turha, hulluin ~ mielipuolten ~ kissain ~ vastahakoisten hevosten ~ talonpoikain työ, narrein tapa, ylpeyden ~ siveyden merkki, suuri synti, karvas herkku* ym. Lauseenalkuiset predikatiivit ovat yleisiä latinaisessa originaalissa: *Incivile est* -- (→ *Tawatoin on* --); *Inurbanum est* -- (→ *Sijwotoin on* --); *Inurbanius etiam* (→ *Enämmin sijwotoin on* --). Ruotsinnoksessa nämä kohdat ovat saaneet seuraavanlaisen asun: *Att sittaa -- är ohöfligit; Thet är ohöfligit -- ; Och är thetta ännu myckit ohöfligare --*.

Osan mainituista rakenteista voisi katsoa edustavan tyyppiä *on hyvä tehdä*, missä tapauksessa ne kuuluisivat nesessiivirakenteisiin. Koska infinitiivisubjektinen lausetyyppi on CK:n erikoisuus ja merkitykseltään nesessiivisten ja muiden rakenteiden välinen rajankäynti tässä tapauksessa hankalaa, en ole laskenut infinitiivisubjektisia predikatiivilauseita nesessiivirakenteiden ryhmään (vrt. taulukkoa 1). Jos nämä rakenteet otetaan mukaan, niiden osuus on CK:ssa suurempi kuin nesessiiviverbillisten rakenteiden (tyypit *pitää tekemän*, *tulee/täytyy tehdä*). 1600-luvun saarnoissa ja asetuksissa tyyppiä *on hyvä tehdä* on vain kolmisen prosenttia nesessiivirakenteista (Forsman Svensson 1992: 52), CK:ssa edellä mainitut infinitiivisubjektiset predikatiivilauseet mukaan lukien 60 %. Esimerkkejä:

- s. 149 *Sijwotoin on catzoa* jongun päälle cosca toinen Silmä ummesa on.
- s. 149 Lijnaisella *nijstä* Sieranden sastaisutta, on *sijwollinen*
- s. 150 Wielä surembi *wirhi* on myös *cuorsata*
- s. 150 *Pidättä Ändä*, jonga Luondo myöden anda, on *taitamattomitten*
- s. 151 *Ylöspuhalda* Poskiansa, on *Ylpeyden Mercki: pätää* ne alas on *epäilewäisen*.
- s. 153 Vlos syöstyllä kielellä *nauraa* jotacuta, on *narrein tapa*.

- s. 154 Suuta huomeltain puhtalla Wedellä *wirutta*, on sekä *sijwollinen* että *terwellinen*, useimin sitä *tehdä*, on *turha*.
- s. 155 *Kynsiä* usein Päätäns muiden tykönä, eij ole *sowelias*: Nijn myös *kynsiä* muuta Rumistans, on *sastainen*
- s. 155 *Cumartaa* niscansa ja *nostella* lapaluitans, on *laiscuden merki*: *pullista* ulos rumistansa on *ylpeyden mercki*
- s. 157 *Wijwyttä* omaa Wettäns on Terweydelle *wahingollinen*, salaisest *heittä*, *häwyllinen*.
- s. 159 Istuisa *leikitä* Jaloillansa, on *Hulluin työ*
- s. 166 *Alca* Pito cohta juomisella, on *Juopulallein Tapa*
- s. 170 *Ojenda* toiselle nijtä joistas puolen syönyt olet, eij ole *cunniallinen Tapa*.
- s. 171 *Calwa* (*jyrsiä*) Luita Hambain, on *Coirain työ*, *perata* Weitzellä on *sijwollinen*.
- s. 172 Täydellä Suulla eli *juoda*, eli *puhua*, eij ole *cunniallinen* eikä *waaratoin*.
- s. 173 *Tawatoin* on ajatuxisa *istua* Pöydän tykönä

Infinitiivisubjektisten predikatiivilauseiden lisäksi on koko joukko tapauksia, joissa lauseenalkuinen infinitiivi on milloin transitiviverbin subjekti, milloin passiivisen predikaattiverbin objekti (tai myös subjekti): *tehdä niin ja niin antaa epäluulon pahasta omastatunnosta*; *tehdä niin ja niin väsyneille sallitaan ~ pidetään talonpoikaisen edestä ~ vaimoväessä nauretaan ~ luetaan häpiäksi* jne. Puheena olevat predikatiivi- ym. lauseet ovat CK:ssa niin yleisiä, että esiintymiä on keskimäärin kolme tai neljä sivua kohti. Tammelinuksen tekstistä infinitiivisubjektisia predikatiivilauseita löytyi kymmenkunta, ja näistä puolessa infinitiivi on lauseenalkuinen.

Sanastosta

Matti Kuusen (1989: 458) mukaan CK:n 1300:sta eri lekseemistä 153 (12 %) on ensiesiintymiä. Näin suureen määrään suhtautuisin kuitenkin varauksin (vrt. Forsman Svensson 1995: 36). Lekseemi on voinut esiintyä aiemmin lähes samanasuisena tai eri johdoksena tai yhdyssanan osana: vrt. CK:n ilmauksia *kuorsata*, *kyynysilmin*, *pri(i)skotuksella*, *vaateparren* (Kuusi mts. 458) ja Laurentius Petrin verbejä *kuorsua*, *mennä kyynöön* ~ *kyynötä* (silmistä), *pri(i)skottaa* sekä Erik Justanderin riimikronikassa (1651) esiintyvää yhdyssanaa *puvunparsi* (*Pugunparsei outoi*). Ensiesiintymäksi merkitty *siivotoin*

löytyy ainakin jo erään 1664 painetun asetuksen otsikosta, ja usea muukin sana kaipaa mielestäni tarkistusta. Sama pluralistisuus, joka on ominaista monille äänne- ja muoto-opin seikoille, näkyy sanastossakin. Kuusi esittää 19 kohtaa, joissa CK:n suomentaja mainitsee sulkeissa vaihtoehtoisen ilmauksen; kyseinen vaihtoehto on milloin vierasperäinen termi (esim. *väärä – falski*, *voide – kliisteri*, *permanto – laattia*, *taimi – planttu*), milloin omapohjainen synonyymi (*kalvaa – jyrsiä*, *kiinni – ummes*, *peite – ylinen*). Kuusi toteaa, että murteentutkijat ovat varoneet täsmentämästä CK:n suomentajan kotipaikkaa, ja vertaa ongelmaa Agricola-problematiikkaan: usean kääntäjän yhteistyö ja tradition paine ovat voineet hävittää CK:n omaleimaisuuden.

Pertti Virtarantaan nojautuen Kuusi esittelee CK:n satakuntalais-hämäläistä, osaksi myös pohjalaista sanastoa (mts. 461), esimerkiksi *semmenkään*, *ryökäävät* 'röyhtäisevät', *ylösammultut*⁶ 'ammennetut', *kyynysilmin*⁷ 'silmät puoliummessa'. Nykylevikin valossa sellaiset ilmaukset kuin *kuohituksen* 'inhon, kuvotuksen', *raskasrintaisille* ja *karistamisest* 'rykäisemisestä' kuuluisivat Varsinais-Suomen ja Pohjanmaan yhteiseen murrepohjaan, *hiestää* 'hangata' ja *siljoitella* 'sivellä' olisivat keskipohjalaisuuksia (SMS:n mukaan *hiestata*-verbistä on eniten levikitietoja pohjoisesta Hämeestä ja Satakunnasta). Yleisiä länsimurteisuuksia ovat nähdäkseni mm. *fyörätä* (nykyään myös itämurteissa; ks. SMS s.v. *föörätä*), *iili*, *karsas*, *priiskottaa*, *viruttaa*. Saman ajan muissa teksteissä harvinaisia ovat esimerkiksi *järki* 'aivan, peräti', *kapuuna* 'syöttökukko', *kyyny*(silmin) 'raollaan, puoliummessa', *laineta* 'ahnehtia, hotkia', *sovaista*⁸ 'liata', *soveliatoin*, *särpää* 'särpiä' (1. inf.), *taiduttaa* (pro *taivuttaa*), *välittäin* '(aina) välillä'. Vanhan kirjasuomen sanakirjassa hakusanoihin *kapuuna*, *karistaa*, *karistaminen*, *kuohitus* ja *kyynysilmä* liittyy vain CK:sta peräisin olevia kielenäytteitä. Adverbia *järki* esiintyy CK:n lisäksi lähinnä Hartikka Speitzin teksteissä (VKS s.v. *järki*); Suomen murteiden sanakirja mainitsee adverbikäytön päälevikkialueeksi Hämeen ja Satakunnan. Substantiivin *iili* merkitystä 'äkillinen kohta' VKS:ssa valaisee CK:sta peräisin oleva esimerkki, merkitystä 'halu, kiihko' kaksi kielenäytettä Tammelinukselta. Adjektiivi *karsas* esiintyy VKS:ssa useissa Agricolalta ja

⁶ Vrt. Ganander 1787: s.v. *ammullan* 'ösa vatten med ett käril från det ena kärlet i det andra'; *yxi ulos ammudamatoin meri* 'ett outösligt hav' (s.v. *ammudamatoin*). SMS mainitsee verbin levikkialueeksi Etelä-Pohjanmaan, Pohjois-Satakunnan ja Peräpohjolan (s.v. *ammultaa*).

⁷ Vrt. Ganander 1787: *kyynö* 'tår'; *kyynysilmä* 'som har halvöppna ögon'. Gananderin mukaan Laur. Petrin *mennä kyynöön* tarkoittaisi silmien kyyneltymistä eikä raolleen menemistä. Vrt. VKS: *kyynysilmä* (kielenäyte CK:sta); *mennä kyynöön* (s.v. *kyynö*) ja *kyynötä* 'sulkeutua' (kielenäytteet Laur. Petriltä).

⁸ Verbillä *sovaista* on CK:ssa 'likaamisen' merkitys (esim. *sovaista laattia*), mutta suomentaja on käyttänyt *sovaistu*-partisiippia myös vastaamassa latinan adjektiivia, joka merkitsee 'kuuluisaa, (huonossa) maineessa olevaa': s. 160 *ej riettaudella sowaistu*; ruots. *ey igenom oreenlighet wara ökänd*; lat. *nec sordibus notabilis*. Vrt. Ganander 1787 s.v. *sokaisen* vel *sowaisen* 'orenar, gör grumlig, förblindar'.

Raamatusta otetuissa kielinäytteissä merkityksessä 'kiero, vääntynyt'; 'pahansuopaa' tarkoittava *karsas* on kirjattu CK:n lisäksi vain yhdestä runotuotteesta.

Sanaston ja yksittäisten fraasien/rakenteiden käänösvalinnoissa on seurattu sekä ruotsia että latinaa, mutta käänös voi olla myös suomentajan omaperäinen tuotos.

s. 148 jos eij he *järki* pois ota, tosin peittäwät ja wähendäwät; ruots. om the icke **aldeles** affskaffat, så öfwerskylla the doch thet; lat. si non Ø tollunt, certe tegunt (<—ruotsi)

s 150 nijn tule Pojan *otta Lacki* päästänsä; ruots. tå hörer en Ynglingh til **at taga sin Hatt** vthaff; lat. pueri est aperire caput (<—ruotsi)

s. 151 **Sijwotoin** myös on ulos wenyttetyin Hulten cansa wiheldä; ruots. Thet är och föga höfligit, medh offta vthräckte Läppar, lijka såsom myslandes; lat. *Minus* etiam *decorum* est, subinde porrectis labiis, veluti poppysmum facere (oma valinta)

s. 155 *Taloinpoicainen tapa* on, olla harjamattomalla Päällä; ruots. Hafwa okämbat Hufwudh, är *Bondachtigt*; lat. *Rusticanum* est impexo esse Capite (osaksi oma valinta)

s 160 **nijn lyhy** Watet, *ettei* se cumartawalle peitä nijtä paickoja; ruots. en Klädning som kortare är, än at han skyla kan, på then som sigh buckar the Ledamoter; lat. *vestis brevior, quam ut* inclinanti tegat partes (oma valinta)

s 163 Mutta käwellyxijn **Käwellys paicat** ja Torit sopiwat; ruots. *Lusthuus* och Torg; lat. *porticus* ['pylväskäytävät'] et fora (oma valinta)

s 168 josta neuwosta Socrates *eij wanhanacan* ikänäns tainnut ensimmäisestä Maliasta juoda; ruots. Socrates, *fast han än åldrigh war*; lat Socrates, ***nec senex quidem*** (<—latina)

s 170 waroi ettes sano *sitä Comoedian leikitziän Clitiphon Sanaa*; ruots. wachta tigh at tu icke så säger som *Clitipho hoos Terentium*; lat. cave ne dixeris ***illud Comici Clitiphonis*** (<—latina)

s. 175 minä wihaan *muistawaa juomacumpania*; ruots. Jagh hatar *then som i minnet lägger thet som i Ölgmål skeer*; lat. Odi ***memorem compotorem*** (<—latina)

s. 183 Joille on tapahtunut *hywin syndyä*; ruots. Them som *aff en god Härkomst äre*; lat. Quibus contigit ***bene nasci*** (<—latina)

Mainittakoon tässä Libellus Aureuksen saksankieliset säkeet, joilla Erasmus on selittänyt siteeraamaansa Homeroksen kreikankielistä säettä (s. 30). Vierellä vertailun vuoksi saksankielistä versiota tarkoin noudattavat Gyldenne bookin säkeet.

Diese waren so grosse Gesellen,

Desse äre så grofwe Gesäller,

Dass sie mit den Händen erst zufällen	At the sigh först mände taga till fälle.
Beym Tisch in die Speiss und Schüssel,	Medh händer widh Bordet at grijpa i Fatet,
Solchen sol man büssen den Rüssel.	Ty skulle man sådana bota i gapet.

CK:ssa on tällä kohtaa vain parin rivin pituinen suomennos, eikä siinä ole siteerattu Homerosta kuten latinaisessa ja ruotsalaisessa versiossa (s. 169):

Ruocaa he rohkiast rupewat,
Ennätäin myös eteens temmawat.

Aikalaistensa tavoin CK:n suomentaja käyttää usein ruotsinnoksessa esiintyvää sanaa asultaan suomalaistettuna: *brukata* (r. *bruka*), *Franshusit* (r. *Fransoser*; vrt. latinan *Galli*), *Gaffeli* (r. *Gaffel*), *kirjalliset konstit* (r. *bokliga konster*), *Turturduva* (r. *Turturdufwa*). Nykysuomen sanaa *aste* (ruots. *grad*, lat. *gradum*) CK:ssa vastaa *trappu* 'porras, askelma': s. 151 *Ja neliättä, Sananlascun jälkeen, hourauden Trappua*; ruots. *then fierde Dårhetennes Gradh*; lat. *insanie gradum*. Sananvalinta on kieltämättä kekseliäs. Suomentajan itsenäisyyttä osoittavat eräät sulkeisiin lisätyt sanojen selitykset ja vapaat käännökset; tekstiä on selvennetty mm. seuraavissa tapauksissa (joskus ruotsinnoksesta löytyy samantyyppinen selitys):

s. 151 Ensimmäinen on *Thrasonin (kerskajan)* toinen Pettäjän Judaxen Tapa; ruots. *Thet ena hörer Thrasoni*, *thet andra Judae Förrädaren till*; lat. *Alterum Thrasonis est*, *alterum Judae proditoris*

s. 157 on *Kerscaitten* Tapa; ruots. *hörer them stoormodigom till*; lat. *Thrasonum est*

s. 176 *Coscas* olet käsketty *kijttämän (lukeman Pöydäldä)*; ruots. *När tigh befalt warder at göra Tackseijelse*; lat. *Iussus agre gratias*

Pari kertaa suomalaisvastineena esiintyy ns. bahuu- ilmaus (*likasormi, pruntisuu*): s. 164 *ja sinä cutzutun Licasormexi* (ruots. *en sölachtigh och kargh Menniskia*; lat. *homo sordidus*); s. 153 *olla prunti suin*⁹ (ruots. *hava uträckta läppar*; lat. *porrectibus labiis*). Ilmaustyyppistä esim. Hakulinen 1979: 384–385.

Sanastoon kuuluvat myös liitepartikkelit, joskin niiden tehtävät ovat syntaktisia ja semanttis-pragmaattisia. Liitepartikkeleita on CK:ssa enemmän kuin saman ajan saarnoissa tai asetuksissa keskimäärin, noin prosentin verran sanemäärästä (Tammelinuksella 0,7 %).

⁹ Ilmaus *prunti suin* ei ole varsinainen bahuu- ilmaus. Vrt. *törrösuu* ja *olla törrösuin* 'huulet törröllään'.

Liitejakauma on kuitenkin varsin yksipuolinen, sillä käytössä ovat vain liitepartikkelit *kin/kAA*n ja *s* (vrt. Forsman Svensson 1994: 381–385). Oheisesta taulukosta ilmenee liitepartikkelien määrä ja jakauma CK:ssa, 1600-luvun saarnoissa ja Tammelinuksen tekstinäytteessä.

Taulukko 2. Liitepartikkelien jakauma CK:ssa ja kahdessa vertailukorpuksessa

Teksti	<i>kin/kAA</i> n	<i>stA</i>	<i>s</i>	<i>pA</i>	Yhteensä
CK 1670	22 (33%)	-	45 (67%)	-	67
Sa 1600	160 (57%)	34 (12%)	81 (29%)	6 (2%)	281
Tammelinus 1688	37 (41%)	4	49 (54%)	-	90

CK:ssa on runsaasti *s*-liitteitä (osuus lähes 70 %), ja tässä suhteessa teksti muistuttaa muita ns. puhuttelutekstejä, esimerkiksi vaikkapa Tammelinuksen Pyhät Tutkistelemuxet (1688) sekä Formulae puerilium colloquiorum -dialogien suomennos (1644). Kyseisen liitteen tehtävänä on CK:ssa – kuten yleensä vanhassa kirjasuomessa – korvata *sinä*-pronomini; tästä syystä se esiintyy puheenomaisissa konteksteissa, vaikka sillä ei ole vielä nykyistä puhekielisyysleimaansa (Forsman Svensson 1994: 393). CK:sta puuttuu useiden saarnakirjailijoiden samoin kuin Tammelinuksen käyttämä *stA*-liite, vaikka se sopisi hyvin CK:n tyyppiseen tekstiin. Tämä liite puuttuu myös hämäläissyntyisten Rajaleniuksen ja Thuroniuksen teksteistä, ja niin ikään hämäläisellä Ikalensiksella on vain stereotyyppisiä *enköstä*, *eiköstä* -tapauksia. Esimerkkejä CK:n liitepartikkeleista:

- s. 149 sitten *cuins* olet nistänyt Nenäs
- s. 154 Jos yskä waiwa, waroi *ettes* jongun suuhun yski
- s. 161 On *nijtäkin* joiden päällä Waate rippu toisella siwulla
- s. 168 Monicahdat ennen kuin he hywin *istuwatcan*, heittäwät cohta Kätensä herckuin
- s. 173 waan älkön *Otzansacan* rypistäkö, jos se on suurea arwosa joca sanoi
- s. 178 Silmät catzocon senpälle *jotas* puhuttelet
- s. 181 aiwan harwat ottacon erinomaiseen ystäwydens, ja *netkin* waliten
- s. 181 laita idzes nijn, *ettäs* sen *cuins* tiedät, ikänäns kuin ett *tiedäisickän*

Tiivistäen

Cullaisen Kirian suomennoksessa on useita kielenpiirteitä, jotka viittaavat satakuntalais-hämäläiseen tai sitäkin pohjoisempaan kielimuotoon. Äänneopissa tällaisia piirteitä ovat yleinen *j*-edustus *k*:n heikkoasteisena vastineena (*lujetaan, pajetkoon*), 3. persoonan omistusliitteen loppuvokaalin säilyminen (*päätänsä pro päätäns*) ja ylimalkaan loppuheiton rajallisuus ajan muuhun kirjallisuuteen verrattuna. Muoto-opin selvä hämäläisyys on mm. tekijännimien monikkotyyppi *luuliitten, tekiille*.

Moni suomentajan/suomentajien kielenpiirre on aikalaisiin nähden ”moderni”, toisin sanoen voittopuolisesti nykysuomen mukainen. Aktiivin 2. infinitiivi on säännöllisesti *antain, pitäin* -tyyppinen, jopa saarnakirjallisuuden vakiofraasin *sanoden* tilalla on *sanoin*. Partitiivimuodot ovat tavorakenteesta riippumatta yleisimmin *A*-päätteisiä (muu kirjallisuus suosii *tA*-päätettä): *suloisempaa, kunniallisempaa*. Monikon genetiiveistä runsaassa viidenneksessä on *i*-vartaloon tai monikkovartaloon liittyvä *tten*-päätte: *oppenuitten, pehmeitten, taitamattomitten* (pro *oppenutten, pehmiäin, taitamattomain*).

Pohjatekstiä tarkoin noudattava käännöstekniikka selittää useat lauseopin ratkaisut. Niinpä CK:n partisiippiattribuuteista neljä viidennestä perustuu latinaisiin vastineisiin, joskin kääntäjä on käyttänyt aktiivin 1. partisiippeja myös muiden ilmausten vastineena. CK:n modaali-, referatiivi- ja temporaalirakenteiden runsaus (kaksi tai kolme kertaa niin paljon kuin esim. saarnakirjallisuudessa) selittyy niin ikään latinaisesta lähtötekstistä: modaali- ja temporaalirakenteista neljällä viidenneksellä on latinaisessa originaalissa ei-finiittinen vastine; ruotsalaisessa tekstissä modaalirakenteita vastaa usein *s*-partisiippi, temporaalirakenteita sivulause. Lähtötekstistä (latinasta tai ruotsista) johtuva kielenpiirre ovat CK:n runsaslukuiset infinitiivisubjektiset predikatiivilauseet, joissa milloin infinitiivi, milloin predikatiivi on lauseenalkuinen (*Kalvaa luita hampain on koirain työ*).

Lähdetekstistä riippumattomia, siis suomentajan omia valintoja ja hänen idiolektinsa piirteitä, on mm. sellaisten rakenteiden käyttö, jotka ovat harvinaisia saman ajan kirjasuomessa. Näitä ovat 4. infinitiivin sisältävä nesessiivirakenne (*Lystin vuoksi on leikitseminen*), kvasirakenne (*Älä sinä ole tietävänüskään*), instructivus absolutus (*Muutamats seisovat ristisä säürin*) ja ns. propinkvatiivirakenne (*joka vatsan puhalluksen laskee eli laskemallans on*). Tällaisten rakenteiden viljely viittaa todelliseen suomen kielen taitajaan, joka on vastannut suomennoksesta yksin tai on ollut työryhmän aktiivinen jäsen.

Suomennoksen pluralistisuus, jota Matti Kuusi korostaa artikkelissaan (1989), tulee näkyviin useassa seikassa. Huomio kiintyy ortografiassa *tz*:n ja *dz*:n vaihteluun, jota leimaa jaksoittaisuus, äänneopissa 3. persoonan omistusliitteen loppuheitollisten ja loppuheitottomien asujen vuorotteluun. Sanastossa on eri murrealueihin kytkettävää ainesta, minkä lisäksi

suomentaja on useassa kohden maininnut sulkeissa vaihtoehtoisen ilmauksen, milloin vieras-, milloin omaperäisen (*väärä – falski, peite – ylinen*). Kielenparren kahtalaisuus voisi nimenomaan viitata siihen, että CK ei ole yhden suomentajan vaan työryhmän aikaansaannos.

Cullaisen Kirian suomentajaksi ei vertailun perusteella käy kukaan saman ajan saarnakirjailijoista, ei myöskään Henrik Florinus eikä Gabriel Tammelinus. Kielen idiomaattisuus ja rakenteiden sekä sanaston rikkaus tuovat mieleen Laurentius Petrin, mutta tämän kielenparsi on hyvin selvästi lounaissuomalaista ja loppuheittoa suosivaa; sama pätee Florinukseen ja Tammelinukseen. Sitä paitsi Tammelinus osoittautuu synteettisten rakenteiden käyttäjänä hyvin erilaiseksi kuin CK:n suomentaja, eikä näin suurta eroa voi selittää yksinomaan lähtötekstistä johtuvaksi. Kuten useassa kohdin on käynyt ilmi, kielenparsi viittaa Satakuntaan ja kauemmaksikin, ei missään tapauksessa pelkästään lounaismurteiden alueelle.

Suomentaja jää edelleen tuntemattomaksi: kyseessä on ilmeisesti joku pohjoisesta Satakunnasta kotoisin oleva henkilö, joka ei ole jättänyt jälkeensä muita tekstejä. Lounaissuomalainen vaikutus – tai Kuusen sanoin tradition paine – on tuntuva, mutta kääntäjän oma idiolekti paistaa läpi. Mahdollista on myös, että suomennoksesta on vastannut työryhmä. Asiantuntijana ja käännösongelmien ratkaisijana on saattanut olla lounaismurteenkin kielentaitaja, miksei juuri Gabriel Tammelinus ja hänen lisäksi vaikkapa vanha Laurentius Petri. Työryhmään on joka tapauksessa kuulunut pohjoisempaa murretta edustava sihteeri tai muu jäsen, jonka kielenparteen perinnäisen hartauskirjallisuuden yhdenmukaistava vaikutus ei ollut yltänyt.

Kirjallisuutta

Bokvännens miniatyrserie 99-1302 239-8; 12. Bokvännerna, Stockholm.

COLLIJN, ISAK: *Sveriges bibliografi. 1600-talet*. I 1942—44, II 1946. Uppsala.

ERASMUS ROTERODAMUS 1670: Cullainen Kiria, Nuorucaisten Tapain sijwollisudest. —

Erasmus Roterodamus, *Libellus Aureus, de civilitate morum puerilium* – – cum idiomate Svecico, Germanico et Finnonico, in usum scholarum et poedagogiorum, Denuo Editus. Aboae.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1989: *Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppia*. Käsikirjoite. Institutionen för finska, Umeå universitet.

- 1990a: *Vanhan kirjasuomen teonnimistä ja teonnimirakenteista*. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 5. Umeå: Umeå universitets tryckeri.
  - 1990b. *Vanhinta kirjasuomea 4. 1600-luvun lauseoppia*. Käsikirjoite. Institutionen för finska, Umeå universitet.
  - 1992: *Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista*. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Uppsala universitet: Reprocentralen HSC.
  - 1994: 1600-luvun tekstien liitepartikkelit. — *Virittäjä* 98 s. 377—405.
  - 1995: Cullaisen Kirian suomentajaa jäljittämässä. *Acta Universitatis Ouluensis* B 19, 33—41. Oulun yliopisto.
  - 1999: Vanhan kirjasuomen kvasirakenne. — *Sananjalka* 41 s. 43—58.
  - 2001: Nominativus ja instructivus absolutus eräissä vanhan suomen ja varhaisnykysuomen aineistoissa. — *Virittäjä* 105 s. 411—430.
- GANANDER, CHRISTFRID 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. SKST 676. KKTK:n julkaisuja 95. Helsinki 1997.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- JUSTANDER, ERICUS 1651: *Ultima Justa – – DN. CHRISTINAE CATHARINAE SteenBock – –*. Aboae.
- KAIVOLA, TERTTU 1988: *Messukirjasta meteli. Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa*. SKST 478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. III A Murrekartasto. III B Selityksiä murrekartastoon. Helsinki 1930, 1940.
- KIURU, SILVA 1988: *Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä*. — Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli*. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KUUSI, MATTI 1989: *Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus?* *Virittäjä* 93 s. 457—465.
- LAGUS, VILH. 1891: *Åbo Akademis studentmatrikel å nyo upprättad av Vilh. Lagus*. Förra afdelningen 1640—1740. Helsingfors.
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. SKST 536. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIKKILÄ, OSMO 1985: *Apokope und altes Schriftfinnish. Zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen*. Groningen: Drukkerij van Denderen b. v.

- Pipping = PIPPING, FREDR. WILH.: *Luettelo Suomeksi präntätyistä kirjoista*. SKST 20.
Helsingissä 1856—1857. Jäljennöspainos. Porvoo: WSOY 1967.
- RAPOLA, MARTTI 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. SKST 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SJÖSTRAND, NILS 1953: *Ny latinsk grammatik*. Lund: Gleerups förlag.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1—5. KKTK:n julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985, 1988, 1992, 1994, 1997.
- TAMMELINUS, GABRIEL L. 1688: *Pyhät Tutkistelemuxet*. Turusa.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1723: *Grammatica Fennica*. Aboae. Näköispainos. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1968.
- WINTER, HELMER 1961: *Erasmus Roterodamus, Cullainen Kiria, Nuorucaisten Tapain Sijwollisudest*. Suomen Turussa.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* I—II. KKTK:n julkaisuja 33. Toim. LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA, ESKO KOIVUSALO, RIITTA PALKKI. Helsinki: Painatuskeskus 1985, 1994.